

III

WILHELMINA VAN PRUISEN.

1751—1820.

I

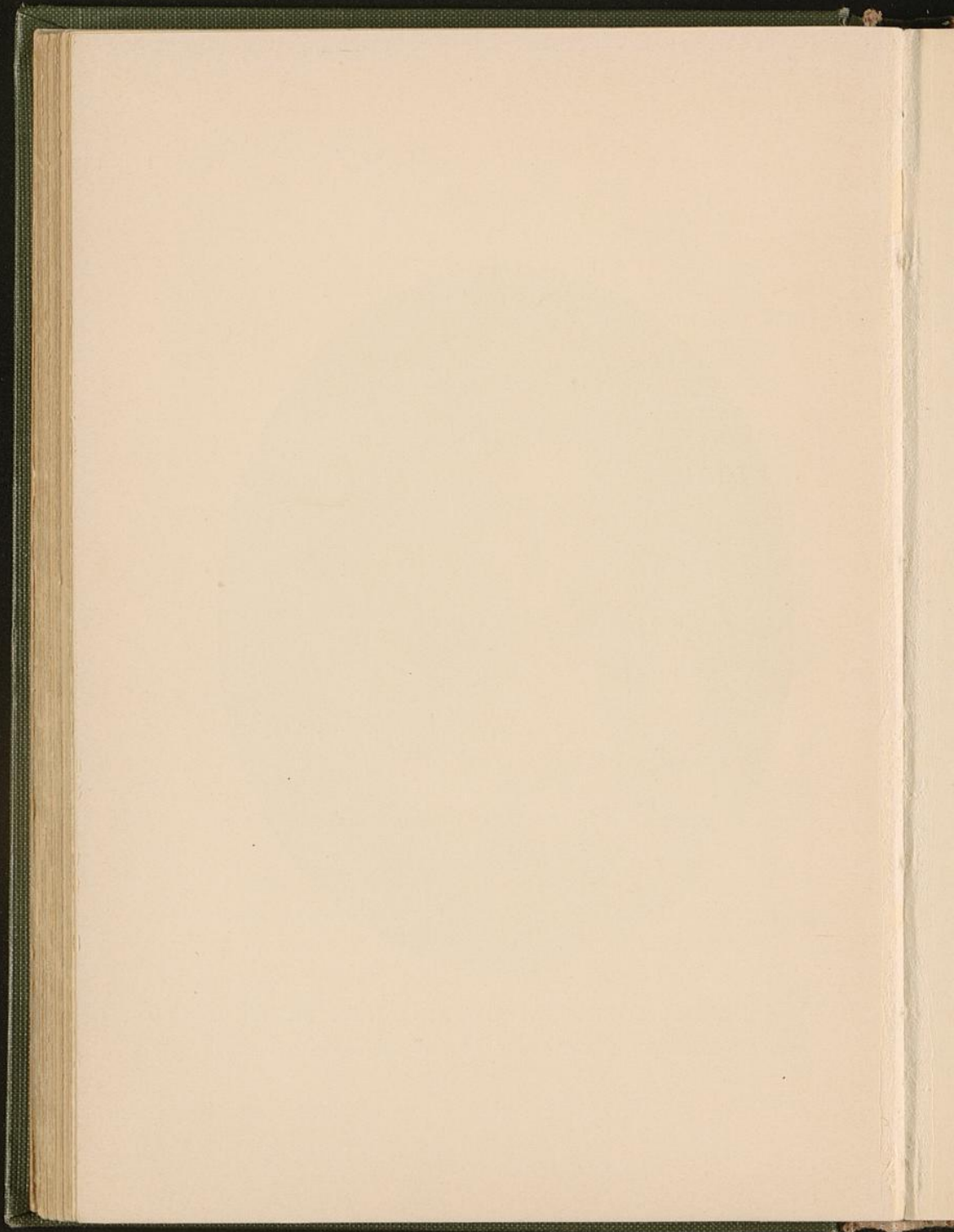
Wilhelmina van Pruisen, de gemalin van onzen laatsten stadhouder, is door den drang der omstandigheden meer op den voorgrond gebracht dan eenige andere der prinsessen van Oranje. Geene van haar is zoo in de herinnering des volks blijven leven als „Willemijn,” „de oude prinses”.

Friederike Sophie Wilhelmine, dochter van den prins van Pruisen August Wilhelm, den broeder van koning Frederik den Groote, was den 7^{den} Augustus 1751 te Berlijn geboren. Haar oom, de koning, hield haar zelf ten doop en gaf haar de namen zijner lievelingszuster, de markiezin van Bayreuth; zelf waakte hij ook over de opvoeding der prinses, toen deze reeds vroeg haren vader verloor. Zorgvuldig werd zij groot gebracht; maar meer

FREDERIKA SOPHIA WILHELMINA VAN PRUISEN.

(Naar het pastel van J. F. A. Tischbein in het Rijksmuseum te Amsterdam.)

dan door lessen en studie werd zij reeds vroeg gevormd in de harde leerschool van veel tegenspoed. Zij groeide op te midden der wisselende kansen van den zevenjarigen krijg, dien haar oom schier tegen half Europa met onverwinnelijk beleid en onwankelbare volharding voerde, waarin de vijand eenmaal zelfs Berlijn binnenrukte en waarin Frederik zich meer dan eens verloren achten moest. Wilhelmina's karakter verkreeg door die ervaringen eene vaste plooi van moed en onversaagdheid, die haar eenige overeenkomst gaf met den koning. In haar scherp verstand, in den toon van hare uitdrukking, die niet vrij van spotzucht was, in haren blik en in hare gansche houding meende men iets terug te vinden, zoowel van den veroveraar van Silezië als van den wijsgeer van Sans-Souci. ¹ Dat deze, koning Frederik de Groote zelf, een hoog denkbeeld had van de gaven, waarmede zijne nicht naar geest en gemoed was bedeeld, sprak hij onbewimpeld uit in zijn onderhoud met den raad de Larrey, die in 1767 uit naam van prins Willem V officiëel aanzoek deed om de hand der prinses. „Ik houd haar niet voor een schitterend ver- „nuft”, verklaarde hij, „maar zij heeft een helder verstand „en is zachtzinnig van aard. Zij denkt ernstig na op eene „leeftijd, waarop het in den regel nog een ongewone zaak „is dit te doen; zij is vrij van lichtgeraaktheid en heeft „eene afkeer van al wat naar intriges zweemt... Haar „oordeel is goed gevormd, zij weet zich bezig te houden

¹) Mr. G. W. Vreede. Friederike Sophie Wilhelmine van Pruisen gemalin van den stadhouder Willem V.

„en laat den tijd niet ongebruikt voorbij gaan . . . Zij is „rijzig, goed gebouwd en bevallig in hare bewegingen. „Wat haar karakter aangaat, dat overtreft alles wat ik ooit „heb waargenomen. Het is niet uit vooringenomenheid, dat „ik dit zeg; ik ben niet blind voor de gebreken van de kin- „deren mijner verwanten; maar werkelijk, bij mijne nicht „heb ik geene gebreken kunnen opmerken.” Een aanzoek om de hand van prinses Wilhelmina voor den kroonprins van Zweden had de koning, die haar zeer genegen was, afgeslagen in de meening, dat zijne nicht niet gelukkig zoude kunnen zijn in een land waar zijne zuster, koningin Ulrika van Zweden, het immers ook niet was geworden. Maar aan de zijde van den prins van Oranje, met wiens ouders, met wiens moeder vooral, hij bevriend was geweest, wiens land hij kende door persoonlijk bezoek, zoude hare toekomst goed verzekerd zijn, hoopte hij. Hij is in die hoop ook niet teleurgesteld. Het huwelijk van prinses Wilhelmina met prins Willem V is naar het getuigenis van hun eigen dochter een gelukkig huwelijk geweest: „Morgen zult gij dertig jaren lang getrouwd „zijn,” schreef prinses Louise in October 1797 aan hare ouders, die dien dag in droevige ballingschap op Hampton-Court vierden, „moogt gij nog lange jaren vereenigd „blijven in den gelukkigsten en meest eensgezinden echt.”

Maar al hadden geene politieke overwegingen tot dit huwelijk geleid, eene verbintenis met Willem V, erfstadhouder van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, prins van Oranje, graaf van Nassau, was eene aanzienlijke

verbintenis, zelfs voor eene koninklijke Pruisische prinses. Sedert het stadhoudelijk gezag in de Republiek erfelijk was verklaard, had de staatsinrichting zich daar krachtig in monarchalen zin ontwikkeld.¹ Prins Willem V, die, toen hij aanzoek deed om prinses Wilhelmina's hand, sedert een jaar het stadhouderschap had aanvaard, was in werkelijkheid het illustre hoofd, de beheerscher van het saamgestelde, ingewikkelde staatswezen van het gemeenebest. In proza en dichtmaat, op penningen en medailles, op steen en metaal werd hij toegesproken als „onze teer-„geliefde vorst”. In aanzien was hij menigen koning gelijk, ook in de praal, die hij in zijne hofhouding ten toon spreidde; want dank aan het financieël beleid, eerst van Anna van Hannover, daarna van den raadpensionaris Steyn, waren zijne particuliere geldelijke aangelegenheden uitstekend geregeld; door aankoop tijdens zijne minderjarigheid was hij weder eigenaar geworden van alle in Holland gelegen goederen, die uit de nalatenschap van Willem III in Pruisische handen waren overgegaan; als bezitter van nage- noeg alle oude Nassausche erfgoederen uit de Ottonische lijn, bekleedde hij als Duitsch Rijkvorst eene positie van beteekenis. De prachtlievende, kunstminnende jonge stadhouder voerde dan ook eenen staat ver boven dien, welken de toelagen door de Staten verstrekt, alleen, mogelijk zouden hebben gemaakt. Als de echtgenoot van prins Willem V zoude prinses Wilhelmina in het nog altijd

---

¹) Prof. P. J. Blok. *Gesch. v. h. Nederlandsche Volk.* VI. pag. 243.

rijke en in de Europeesche aangelegenheden nog altijd medetellende Holland al de voordeelen en geen der na-deelen van het koningsschap ondervinden, zoo werd haar door haren oom verzekerd. ¹

Daar, in de Republiek, werd de tijding van het huwelijk met vreugde en instemming vernomen. Mochten de Oranjegezinden ook meer op eene verbintenis met eene Engelsche prinses hebben gehoopt, de staatsgezinden zagen niet on-gaarne, ook uit handelsbelang, eene alliantie van den prins met het koninklijke Huis van Pruisen. Het onthaal, dat prinses Wilhelmina bij hare aankomst in de Nederlanden ten deel viel, was dan ook zoo schitterend als ooit aan eene jeugdige vorstin werd bereid. Zelfs het anti-stadhoudelijke Amsterdam beijverde zich om haar te ontvangen op eene wijze, waardig beide het Oranjehuis en de machtige wereldstad. Wel was dat algemeene feestvertoon van eere-wachten, van vorstelijk gala-ceremoniëel, van verlichting, van klokgelui en kanongebulder, als gold het de blijde inkomste eener souvereine, in zonderlinge tegenspraak met den rang van haren jeugdigen echtgenoot, die hier te lande wel als Eminent Hoofd aan de spits der uitvoerende macht was ^ogesteld, maar toch altijd slechts als eerste Staatsdienaar der Republiek en die, niettegenstaande zijne hooge waardigheden, de onderdaan was der souvereine Staten van ieder Gewest. Maar niemand scheen de tegenstrijdigheid op te merken of er zich aan te stooten. De hertog van Brunswijk

¹) Johanna W. A. Naber. Prinses Wilhelmina, gemalin van Willem V, prins van Oranje. pag. 17.

had tijdens zijne langdurige voogdijschap over den minder-jarigen erfstadhouder, zij het dan ook met groote oogendienarij en met oogluikend toegelaten verkorting van menig recht, dat hij voor zijnen pupil had behooren te handhaven, de gunst der Staten weten te winnen en die der prinsgezinden weten te behouden. De verdeeldheid, het hardnekkig verzet tegen het stadhouderlijk gezag, die de laatste jaren van Anna van Hannover verbitterd hadden, waren onder zijn bestuur althans tijdelijk verdwenen. Ook de eerste jaren na 's prinsen meerderjarigverklaring, toen de hertog van Brunswijk zoo goed als tijdens zijne minderjarigheid het bewind in handen hield, waren nog rustig, gelukkig zelfs te noemen.

Wilhelmina vond in het land, dat thans het hare werd, eene ongeëvenaarde welvaart. Het particuliere vermogen bloeide; de handel wierp schatten af. Naast den warenhandel was de effectenhandel ontstaan. Holland was de geldmarkt, waar de Staten van gansch Europa hunne leeningen sloten, van waar zij het geld betrokken, dat zij behoefden om hunne oorlogen te voeren. In hunne statige huizingen, welke zich spiegelden in lommerrijke stadsgrachten of op hunne sierlijke buitenverblijven aan de oevers van den Amstel of de Vecht, het Spaarne of de Rotte, genoten de groothandelaars en patriciërs het leven. Maar ook der burgerij ging het goed in nering en bedrijf; de stand der kleine renteniers nam telkens grooter afmetingen aan. Sedert twintig jaren was er vrede geweest; het jonge geslacht kende de rampen van den krijg slechts

van hooren zeggen. Achter de *barrière* achtte men zich veilig en onaantastbaar als achter eenen Chineeschen muur.¹

Die welvaart, die algemeene rijkdom, die afwezigheid van armoede, in die afzichtelijke gedaante althans, waarin zij zich in naburige rijken vertoonde, moet voor de jonge Pruisische prinses een wonderlijk schouwspel zijn geweest. Maar waarschijnlijk was zij, trots hare groote intellectueele ontwikkeling, nog te veel kind, zij was eerst 16 jaren oud toen zij huwde, om oog te hebben voor verschil van sociale toestanden. Het was niet meer dan natuurlijk, dat zij er onbezorgd van genoot, dat het tegenwoordige oogenblik haar toelachte, dat de onmiskenbare populariteit, die haren echtgenoot gedurende de eerste jaren van diens bestuur te beurt viel, afstraalde op haar. Elizabeth Wolff was de tolk van velen, toen zij den prins in 1773 bij diens bezoek aan de Beemster toezong:

eens zal een billijk nageslacht

U onderscheiden met den eernaam van DE GOEDE;

en de prinses met gloeiende verzen huldigde in de opdracht van het gedicht *Walcheren* (1769), terwijl zij deze in *Natuur is zijn Zanggodin* (1784) noemde:

een braave

Uitmuntende Vorstinne,

Het waardig, dierbaar voorwerp

Van aller braaven agting,

De roem van hare Sexe . . .

¹) W. J. Kops. Uit grootvaders tijd. Nieuws v. d. Dag. Maart 1898.

en den stadhouder nog in 1786, in haar lied *Aan de Vaderlandsche Burgers*, bezwoer:

Wij doen aan uwe deugden recht;
En zij, die in den hoogen echt
Haar lot aan 't uwe paarde;
(Die ik met eerbied steeds beschouw)
Bewondren we als een groote vrouw,
Wij kennen hare waarde.

Met kennelijke ingenomenheid schreef koning Frederik de Grootte dan ook aan zijnen broeder prins Hendrik: „Naar „men mij van daar bericht, weerklinkt de lof van mijne „nicht door geheel Holland; dat doet mij innig veel genoegen”. Ook de verhouding van prinses Wilhelmina tot haren echtgenoot was van den beginne hartelijk en goed, gelijk men algemeen ook zeer wel wist. In haren eenvoud ontzette zij zich over de tragedie, welke in die dagen werd afgespeeld aan het Deensche hof, waar de koning zijne jonge gemalin, prinses Carolina Mathilde van Hannover verstiet; en er schuilde bittere weemoed onder de scherts, waarmede haar oom, bedenkende de verhoudingen en omstandigheden aan verschillende Deutsche hoven, in die dagen haar schreef: „gij hebt wel gelijk, mijn kind, met te zeggen, dat het is, „alsof geene eeuw als de onze zoo rijk is geweest aan vor- „stinnen met een verdorven gemoed. Maar weet gij, dat is „zoo om uwe voortreffelijkheid te beter te doen uitkomen. „In later dagen zal men zeggen: in dien tijd, toen Europa „zoo vele Messalina's, zoo vele Medea's voortbracht, leefde

„er eene prinses van Oranje, die de goede zeden hoog „hield en die een sieraad, eene eer, een roem van hare „sekse was.” Inderdaad wist Wilhelmina, hoe jong en onervaren ook, van den beginne den goeden toon te handhaven aan het stadhoudelijk hof, waar zij met haren vorstelijken zin en opgewekten geest kleur en gloed wist te geven aan de schitterende feesten en het vorstelijk onthaal deed wedijveren met dat van andere hoven. In hare salons, in het Stadhoudelijk Kwartier op het Binnenhof, die geheel met wit satijn behangen waren en versierd met eenen rijken overvloed van prachtige schilderstukken, van gebloemde Sèvres-vazen en kostbaar porselein, weldra ook door fraaie, eigenhandig door haar geborduurde meubels, vereenigde zij tal van aanzienlijke vreemdelingen en vermaarde kunstenaars om zich. Door hare vriendelijke hulpvaardigheid wist zij menigeen aan zich te verplichten, zooals de moeder van Gijsbert Karel van Hogendorp, aan wie zij de zorg voor haar groot gezin verlichtte, door twee der zonen het studeeren aan de koninklijke cadettenschool te Berlijn mogelijk te maken; ook leerde zij reeds spoedig na hare aankomst hier te lande vloeiend Hollandsch spreken en schrijven; maar toch in de eerste jaren van haar huwelijk gingen noch hare belangstelling noch haar invloed verder dan haren eigenlijken hofkring.

Waarschijnlijk is het de moedersorg voor hare kinderen geweest, waardoor Wilhelmina van Pruisen is gerijpt tot de fiere, krachtige, hooggestemde, edele vorstinnefiguur, wier optreden het Huis van Oranje ook in zijnen ondergang nog eenen schitterenden luister heeft verleend. Van

den beginne had zij zich met grooten ijver gewijd aan de opvoeding van de dochter, die haar in 1770 en van de twee zonen, die haar in 1772 en 1774 geboren werden. De instructies, die zij zelve voor hunnen gouverneur, den hoogleeraar Tollius, opstelde, getuigen van de zorgvuldigheid, waarmede zij vervolgens ook op hun onderwijs bleef toezien en van den zedelijken ernst, waarmede zij er voor trachtte te waken, dat alle vleierij, alle voedsel voor den hoogmoed aan den omgang tusschen leerlingen en leermeester vreemd zoude blijven, er op aandringende, dat deze „recht en „billijkheid als eenig richtsnoer volgen zal en geen verzuim „uit zwakheid door de vingers zien.“ „De geboorte mijner „kinderen,” gaat zij voort, „legt hun dubbele verplichting „op om zich door grondige kennis te onderscheiden en „stelt hun dubbel zware eischen; dat kan men hun niet „diep genoeg inprenten.“ En naarmate zij zelve ouder werd en hare kinderen opgroeiden, begon zij belang te stellen in den gang der staatkundige toestanden, die immers eenmaal het lot harer zonen zouden bepalen, en daardoor meer en meer oog te krijgen voor de toenemende moeielijkheden, waarmede haar gemaal te worstelen had. Want de tijd van rust, die op zijne meerderjarigverklaring gevolgd was, de wittebroodsweken van zijn stadhouderschap, zooals men ze wel eens heeft genoemd, waren voorbij. Het waren zware, donkere onweerswolken, die zich aan den eerst zoo helderen gezichteinder samenvakten; en scherpziende geworden uit liefde voor hare kinderen, leerde prinses Wilhelmina ze alras duidelijk onderscheiden.

Want gaandeweg, en in den beginne bijkans onopgemerkt, was er veel veranderd gedurende het eerste dozijn jaren, sedert prinses Wilhelmina hier hare intrede deed. De ongekende welvaart, die zij bij hare komst nog had aangetroffen en die had geleid tot eene weelderigheid van leefwijze zoo groot als ergens elders in Europa, nam merkbaar af; de eerste kenteekenen eener algemeene verarming begonnen zich te openbaren. Dit was gedeeltelijk een gevolg van omstandigheden, waaraan men niet veel kon doen, zooals de geleidelijke verplaatsing der stapelplaatsen van handel en nijverheid tengevolge van de voortdurende onveiligheid ter zee. Maar algemeen weet men het kwijnen van het handelsvertier aan de regeering, onder den invloed van een misnoegen, dat sedert lang in tal van kringen werd gevoeld. De rijk geworden burgerklasse, waaronder talrijke van alle aandeel in het staatsbestuur uitgesloten dissenters, door de regenten twee eeuwen lang in ondergeschiktheid gehouden, gevoelde behoefte aan erkenning harer rechten en beteekenis. Een klimmend verzet in naam der rechten en vrijheden van het volk tegen het autocratisch wanbeheer en de oligarchie der regenten begon zich te doen gelden, aanvankelijk nog steun zoekend bij den stadhouder. Van nature waren de democraten, wier onwil in hoofdzaak door de willekeur der regenten werd gewekt, er niet op uit om Oranje den voet dwars te zetten. Tijdens de minderjarigheid van prins Willem V waren zij, die zijnen vader hadden helpen verheffen, goede stadhoudersgezinden gebleven. Van hem, als hij eenmaal de regeering zoude hebben aanvaard, bekleed

met grooter macht dan één zijner voorgangers, wachtten zij herstel van al die oligarchische misbruiken, die onder de korte, zwakke regeering zijns vaders en onder zijne eigene langdurige minderjarigheid waren blijven voortbestaan en waarvan in menig opzicht kon worden gezegd, dat zij geleken op den boozen geest, van welken de Heilige Schrift verhaalt, dat hij, uitgedreven zijnde, wederkeerde met zeven andere booze geesten, boozter nog dan hij zelf.¹ Toen Willem V de regeering ging aanvaarden, werden tot van den kansel door onhandige lofredenaars verwachtingen uitgesproken, waaraan geen vorst ooit zoude hebben kunnen voldoen. Het gevolg was, dat men van alles de schuld gaf aan hem persoonlijk. Als hij de diep gewortelde misbruiken niet van stonde aan opruimde, dan was het niet, zoo redeeerde men, omdat hij niet kon, maar omdat hij niet wilde; en dit moest bedenkelijke gevolgen hebben op den duur.

Met gespannen aandacht nam prinses Wilhelmina de teekenen der tijden waar. De overtuiging, dat het al te vast vertrouwen op den raad van den hertog van Brunswijk haren gemaal verhinderde eene bevredigende oplossing te vinden voor de toenemende moeilijkheden, waarmede hij had te worstelen, drong zich voortdurend sterker aan haar op. In een schrijven aan haren oom, koning Frederik den Groote, met wien zij eene vertrouwelijke briefwisseling was blijven aanhouden, lezen wij onder dagteekening van Maart 1777: „mijn plicht, mijne gehechtheid aan mijnen echtgenoot

---

¹) Dr. J. Hartog. De Patriotten en Oranje. Pag. 119.

„en aan mijne kinderen dwingen mij om mij op de hoogte
„van de zaken te stellen. Ik ben nog in lange na niet zoo
„ver gevorderd, als ik wel zoude wenschen, . . . maar
„zooveel ben ik toch te weten gekomen, dat het belang
„van het land en de eer van den prins beide eischen, dat
„hij zelfstandig optreedt, al kan dit niet zoo op eens ge-
„schiedt . . . De prins mag niet tekort komen aan de
„gevoelens van eerbied en dankbaarheid, die de hertog met
„recht van hem kan vorderen. Doch daarom behoeft hij
„diens raad nog niet blindelings op te volgen en kan hij
„den moed hebben eene eigene meening voor te staan . . .”
— „Ik heb wel iets gewonnen; maar ik moet nu ook onaf-
„gebroken voortgaan,” heet het in een volgend schrijven aan
den koning, waarin zij verklaarde niet te kunnen ingaan op
diens uitnoodiging om hem een bezoek te brengen te Berlijn.
„Het is eenmaal mijn plicht geworden om mij te verdiepen
„in onaangename zaken en te trachten het overwicht te
„keeren van een man, die ons groote afbreuk doet. Ik moet
„kennis verwerven, die mij maar al te zeer ontbreekt; de
„nood is mij opgelegd. Als ik enkel met mijne neigingen te
„rade ging, zoude ik mij met dit alles zeker niet inlaten.
„Maar ik win terrein, al is het voet voor voet, en als ik
„mij nu verwijderde, dan zoude alles in één oogwenk weder
„verloren zijn . . . De hertog zoude van mijne afwezigheid
„gebruik maken om den prins tegen mij in te nemen en
„hem voor te houden, dat het ongepast is, dat vrouwen
„zich mengen in staatszaken. Dat zoude hem wel niet geheel
„en al gelukken, maar ik mag het er toch niet op wagen . . .

„Bovendien noopt de toestand onzer financiën ons tot groote „zuinigheid. De prins heeft grooter verliezen geleden dan „men algemeen vermoedt; zijne schulden nemen met het „jaar toe, en wat moet dat in de toekomst worden? Een „stadhouder zonder crediet, wien de handen gebonden zijn „door geldgebrek, zoude al een heel treurige rol spelen en „dat zoude overlang het geval zijn, als geene strenge orde „wordt gesteld op de zaken . . .”

„Om dezen tijd,” schrijft de prinses in hare autobiografische aantekeningen omtrent het jaar 1778, „om dezen tijd begon de prins mij meer en meer in zijn vertrouwen te nemen; „hij legde mij bijna alle belangrijke stukken voor, ook „zonder dat ik er om vroeg.” Op sommige concepten van brieven en stukken, berustende in het Koninklijke Huisarchief staat nog met de eigen hand der prinses aangeteekend: „Ik kan slechts laudeeren en approuveeren.” De heerschende spanning was toen nog toegenomen door het uitbreken van den Noord-Amerikaanschen vrijheidsoorlog, die niet enkel de warme belangstelling der democraten wekte, maar ook hunne ergernis om het feit, dat die veel bewonderde Amerikanen in de oogen van den prins en van diens raadsliden niet anders waren dan rebellen. Bovendien konden de groote kooplieden het niet verkroppen, dat de prins zich verzette tegen hunne pogingen om voordeel te trekken van den krijg, door aanvoer in de Amerikaansche koloniën van bij de tractaten met Engeland verboden goederen, en tegelijkertijd onwillig bleek om mede te werken tot eene toenadering bij Frankrijk, den

machtigen bondgenoot der Amerikanen, welke toenadering vurig werd begeerd door verschillende fracties van ontevreden, die thans vereenigd begonnen op te treden als de *Patriotten*, de ware vaderlanders. De Fransche gezant wist van deze stemming met groote behendigheid gebruik te maken om de publieke opinie nog meer tegen den stadhouder op te zetten, in de hoop zoo eene verwijdering, kon het zijn eenen oorlog, tusschen de Vereenigde Provinciën en Engeland te bewerken. Hardnekkig echter bleef de prins zich verzetten tegen dit politieke drijven, waardoor Engeland niet minder dan door den smokkelhandel als het ware tot eene oorlogsverklaring werd getergd. Dat hij tot elken prijs eene botsing met Engeland wilde voorkomen, was echter niet zoozeer omdat hij Engeland wilde believeu, als wel omdat hij maar al te goed wist, dat ons land niet voldoende was gewapend om de kansen van eenen oorlog te kunnen trotseeren.

Gedurende de jaren vol spanning van 1778 en 1779 gelukte het den erfstadhouder inderdaad nog eene botsing met Engeland te voorkomen. Hij wist zelfs te bewerken, dat de Republiek toetrad tot het verbond van Denemarken, Zweden en Noorwegen ter handhaving eener gewapende neutraliteit, maar zoo van dit verbond al eenige steun was te verwachten voor onzen weerloozen Staat, de Engelsche regeering zag er eene nieuwe beleediging in, nadat reeds geene voldoening was gegeven aan de maar al te gegronde verwijten over den onderstand in wapenen en ander oorlogsmateriaal, door den Nederlandschen handel

trots de gesloten tractaten den opstandelingen verleend, en vooral aan de klacht over de ontdekking van het ontwerp-handelsverdrag door de stad Amsterdam met de Amerikanen te sluiten. De oorlog was nu onvermijdelijk geworden en reeds dadelijk werd door Engeland de hand gelegd op ruim twee honderd koopvaardij-schepen en een deel onzer koloniën in Oost- en West-Indië. Dat men dit, onvoldoende gewapend als men was, weerloos moest laten geschieden, werd algemeen den stadhouder ten laste gelegd. Dezen weet men den vervallen toestand van den handel, het onvoldoende convoi der koopvaarders, een veronderstelde bevoorrechtiging van het leger boven de vloot, een verraderlijk heulen met Engeland.

Nog jaren later, toen zij als weduwe te Berlijn was gevestigd, gloeide prinses Wilhelmina van verontwaardiging, als zij bedacht, hoezeer in die dagen de bedoelingen van haren echtgenoot waren miskend. In het jaar 1811 schreef zij in eenige door haar opgestelde beschouwingen over het geschrift *La Hollande à la fin du 18ième siècle*, bewerkt door eenen Hollander ten behoeve van het laatste deel van Lacroix, *Histoire de France au 18ième siècle*, naar aanleiding van de daarin voorkomende opmerking: Willem V heeft altijd aangedrongen op versterking van het leger: „Wat hier wordt gezegd, is volkomen juist; maar zoude men „er niet uit kunnen afleiden, dat wijlen de prins versterking „van het leger wenschte, omdat hij den oorlog wenschte „en tevens vermeerdering van macht? Dat is een verwijt, „dat hem inderdaad door zijne vijanden is gemaakt; maar

„dat hij nooit heeft verdiend. Nooit ofte nimmer heeft de „prins den oorlog begeerd, of getracht inbreuk te maken „op de constitutie. Toen hij de regeering aanvaardde, „hadden leger en vloot gelijkelyk behoefte aan herstel; „beide hadden zij geleden gedurende zijne minderjarig- „heid. Men heeft beweerd, dat hij het leger bevoordeelde „ten koste van de vloot, ten koste van de koloniën, van „de veiligheid van den handel. Maar dat is onwaar. De „prins wilde beider belang tegelyk bevorderen, zooals het „welzijn der Republiek dat ook eischte. Onder de staats- „stukken moeten de bewijzen nog te vinden zijn, dat hij „reeds vroeg, zoowel wat betreft de vloot als het leger, „voorstellen ter verbetering bij de Staten-Generaal heeft „ingediend. Misschien heeft de prins wat warmer ge- „pleit voor het leger, omdat hij daarover in persoon bevel „voerde; maar hij heeft toch altijd geijverd voor eene „krachtige verdediging des lands beide ter zee en te „land. Als daar niet voldoende voor is gezorgd, „dan is het geweest, omdat men niet naar hem heeft „willen luisteren. Het staatsbelang gebod beide zaken „te behartigen; maar dat wilde men niet inzien, toen „Frankrijk allerlei drijfveeren liet werken om de Republiek „van Engeland los te maken en het gezag van den erf- „stadhouder te ondermijnen. Frankrijk had er belang bij „om het leger en de barrièresteden te verzwakken en de „Fransche gezanten verstonden de kunst om kleinzielige „hartstochten op te wekken en individueele belangen dienst- „baar te maken aan hun doel. Dat kwam vooral uit tijdens

„den Amerikaanschen oorlog. Toen is ons ongeluk begonnen;
„en ik zoude hebben gewild, dat men in dit geschrift nu
„ook had aangetoond, hoezeer de prins is miskend, zoolang
„de troebelen duurden . . . . De Fransche gezant maakte
„toen een zeer handig gebruik van de gelegenheid om de
„Staten-Generaal te doen besluiten tot het verleenen van
„convooi aan eenige koopvaarders beladen met scheeps-
„ammunitie. Dat gaf den doorslag tot den oorlog, die kort
„daarna door Engeland aan de Republiek werd verklaard
„naar aanleiding van het bekend worden van het geheime
„tractaat door de stad Amsterdam met de opstandelingen
„gesloten. Maar ik meen mij te herinneren, dat er slechts
„grof hout en geene eigenlijke ammunite op de koop-
„vaarders was, en dat grof hout niet was genoemd onder
„de artikelen, die de Hollanders volgens de tractaten met
„Engeland gehouden waren in oorlogstijd niet aan de
„vijanden te leveren. De prins had het kabinet van St.
„James daarvan in kennis gesteld in het belang der groote
„kooplieden. Op vage toezeggingen afgaande vleide hij
„zich nu ook met de verwachting, dat de Engelschen het
„convooi vrij zouden laten doorgaan en had den regenten
„hoop gegeven, dat dit ook inderdaad zoude gebeuren. De
„prins heeft het den Engelschen nooit vergeven, dat zij op
„zijne vertoogen geen acht sloegen, en de Patriotten hebben
„den prins beschuldigd, dat hij de schepen den Engelschen
„met opzet in handen had gespeeld.”

De overwinning bij Doggersbank, op 5 Augustus 1781,
scheen aan de zaken nog eene ongedachte wending te

zullen geven. Ook de prinses tooide zich met de Zoutmansche kleuren en vol opgewektheid volgde zij haren echtgenoot in Mei 1782 naar den Helder tot een bezoek aan de vloot, eer deze op nieuw in zee ging. Maar de verwachtingen door de uitkomst van den roemrijken zeeslag gewekt, werden niet bevredigd. De vloot bleef verder werkeloos; het misnoegen der patriotten nam toe, en steeds venijniger werden de beschuldigingen van landverraad en omkoopning, die openlijk tegen den hertog van Brunswijk werden gericht, maar toch eigenlijk in bedekten vorm prins Willem V zelven bedoelden. De verwijdering van den hertog, waartoe de prins tegenstrevend en onwillig, eindelijk wel moest overgaan, gaf den erfstadhouder weinig baat. In de verschillende politieke dag- en weekbladen, die toen door de algemeene belangstelling in de publieke zaak in het leven werden geroepen, ging men voort de verwaarloozing van de vloot met schrille kleuren af te schilderen. De beschuldigingen richtten zich thans onmiddellijk tegen den prins zelven, en in September 1781 verscheen het berucht geworden pamflet *Aan het Volk van Nederland*, waarin werd verklaard, dat de prinsen van Oranje dwingelanden en verraders waren en het altijd waren geweest; dat van prins Willem V in het bijzonder mocht worden beweerd, dat hij van alles wat er verkeerd ging de schuld had; dat hij zich vergreep aan de privilegiën der steden en tot de minste uiting van vrijheidszin onderdrukte; dat hij het land aan Engeland had verkocht; dat er derhalve niets anders overbleef dan naar de wapenen te grijpen en het land van zulk een wanbestuur

te verlossen, al zoude er burgerbloed voor moeten stroomen. In een stortvloed van pamfletten werd het goed recht dezer meeningen nog nader uitéengezet en verdedigd; werd voorspeld, dat weldra wrekers, Brutussen, zouden opstaan „om „stoutmoedig het hart te doorboren van het Monster, dat „steeds voortgaat om alles aan zijn heersch- en wraakzucht „op te offeren,” en werd in onomwonden termen opgewekt tot vorstenmoord. Terzeldertijd werd de burgerij in den wapenhandel geoefend, toen, nog voor het eindigen van den oorlog met Engeland, ook nog oorlog onvermijdelijk scheen met den keizer van Oostenrijk, die de tractaten, welke de Schelde gesloten hielden herriep, een maatregel, tengevolge waarvan de Nederlandsche handel zich door de concurrentie van Antwerpen zag bedreigd. Overal werden nu exercitiegenootschappen opgericht en de oude schutterijen in democratischen zin georganiseerd: een verschijnsel, te bedenkelijker, omdat de vrede met het buitenland, die in 1784 tot stand kwam, nog niet het einde van de binnenlandsche tweespalt bracht. Op allerlei wijzen trachtte men sedert de denkbeelden, welke in de vlugschriften van den dag werden gepredikt, om te zetten in daden. De pensionarissen de Gijselaar van Dordrecht, van Berckel van Amsterdam, Zeebergh van Haarlem grepen, in overleg met den heftigen patriot van der Capellen en diens Overijselsche vrienden, daarbij openlijk aangezet door den Franschen gezant, iedere gelegenheid aan om den prins den voet dwars te zetten. In het voorjaar van 1783 gelukte het hun verschillende steden te overreden, om te weigeren de *recommandatie* van

den prins (het oude stadhoudelijke recht op de keuze van stedelijke overheden) bij de aanstelling van nieuwe regeeringsleden te erkennen. Zelfs ontzagen deze heeren, het driemanschap der pensionarissen, zooals zij weldra werden genoemd, zich niet om vrij wel op eigen verantwoordelijkheid den Franschen gezant een groot alliantieplan voor te leggen, waarbij Frankrijk, tegen garantie van eenen Oostenrijkschen aanval op de Republiek, van deze de beschikking kreeg over hare vloot en over hare koloniën. „Het bestuur „van de Republiek,” schreef de Engelsche gezant aan zijne lastgevers, „is thans geheel in handen van de Heeren „Zeebergh, de Gijselaar en van Berckel, . . . het voornaamste „doel van dit driemanschap is de ter zijde stelling van den „stadhouder; ter bereiking van dit doel moeten bij hen alle „andere zaken achterstaan, tot zelfs het behoud der af- „sluiting van de Schelde.”

Het waren uiterst moeilijke dagen voor prinses Wilhelmina. Sedert haar echtgenoot de dagelijksche voorlichting van den hertog van Brunswijk miste, had zij zelve haren invloed, en daarmede hare verantwoordelijkheid zien stijgen; en die verantwoordelijkheid viel haar zwaar. De prins was door de gedwongen verwijdering van den hertog gekwetst in zijne levendigste gevoelens van gehechtheid; hij verweet zich zelve, dat hij er zich toe had geleend en uitte dit in een algemeen achterdochtig wantrouwen, dat der prinses de uiterste omzichtigheid voorschreef. En waar steun te vinden? Haar oom, de koning van Pruisen, was oud en afgeleefd; hij gaf wel veel wijzen raad ten beste, maar gaf

toch ook onomwonden te kennen, dat hij op geenerlei wijze in den politieken twist wilde worden betrokken, en prinses Wilhelmina kende maar al te goed het onbetrouwbaar, wispelturig karakter van haren broeder, die in 1786, na den dood van Frederik den Groote, als Friedrich Wilhelm II den Pruisischen troon besteeg. De prins stelde groot vertrouwen in zijnen zwager, den vorst van Nassau-Weilburg, wien na het vertrek van den hertog van Brunswijk de nu open gekomen post van veldmaarschalk toekwam. Maar deze gevoelde weinig opgewektheid om die erfenis te aanvaarden. Hij zocht telkens opnieuw, ofschoon zijnen schoonbroeder persoonlijk welgezind, zich te onttrekken aan de militaire betrekkingen, die hij sedert zijn huwelijk met prinses Carolina in de Republiek bekleedde. Hij ergerde zich aan de wijze waarop 's prinsen voorstellen ter versterking van het leger slepende werden gehouden en gevoelde zich gekwetst door de kleingeestige werkwijze der Staten, die hem juist om dezen tijd ernstig dwarsboomden in zijne plannen ter verbetering van militaire toestanden te Maastricht, waar hij hun gouverneur was. Bovendien deed de geleidelijke uitbreiding zijner eigene landen door erfopvolging, ruil en aankoop, hem meer dan vroeger beseffen dat hij Duitscher, niet Hollander was, en dat de toekomst zijner zonen in Duitschland lag. Toen de verwickelingen met Oostenrijk rezen, was hij minder dan ooit genegen om ter wille van de Republiek zich in moeilijkheden te steken met Jozef II, wiens steun als keizer van Duitschland hij voor zijne erflanden begeerde. Telkens op nieuw

verklaarde hij ontslag te willen nemen uit den Staatschen dienst, wat de prins dan trachtte te keeren door langdurige verloven toe te staan. Ook trachtte hij den vorst voor Nederland te behouden door met opoffering van persoonlijke rechten en voordeelen toe te treden tot het Nassausche zoogenaamde *Erbverein*,¹ een verdrag tusschen de verwante takken van het Huis van Nassau, om door minnelijke schikking te komen tot afsluiting van eene reeks van reeds sedert jaren en jaren hangende erfopvolgingsprocessen, over welk verdrag reeds onder Willem IV en den vorigen vorst van Weilburg was onderhandeld. De prins wist, dat zijn zwager deze overeenkomst te vuriger begeerde, omdat hij de belangen zijner Staten, die hij tot nieuwen bloei had weten te brengen, ook in de toekomst wenschte te verzekeren. Maar trots alle persoonlijke tegemoetkomingen mocht het hem niet gelukken zijnen schoonbroeder voor den dienst der Republiek te behouden. Deze verbrak den band, die hem tegen wil en wensch, enkel om prins Willem V te believen, aan het Staatsche leger bond, zoodra de vijandelijke houding van Oostenrijk tot dadelijkheden scheen te zullen overgaan. Hij legde het gouvernement van Maastricht neder en keerde naar Weilburg terug. Gemist was daar-

¹) De Nassausche *Erbverein* sloot vrouwen van de erfopvolging uit. Dit was de reden, die prins Willem IV ter wille van prinses Carolina deed weigeren om toe te treden en die prins Willem V ter wille van prinses Louise deed aarzelen. Het is krachtens dit verdrag, dat Koningin Wilhelmina niet heeft kunnen opvolgen in Luxemburg en dat dit groothertogdom is vervallen aan het Huis van Nassau-Weilburg.

mede het doel, dat Anna van Hannover met het huwelijk van prinses Carolina had beoogd; voortaan kon deze haren broeder slechts steunen met hare sympathie; maar dat heeft zij tot den einde trouw gedaan.¹

Eenzaam en verlaten stond reeds het stadhouderlijk paar in de woelige dagen van 1785, toen eenerzijds te Rotterdam en in den Haag een deel der volksklasse zich overgaf aan luidruchtige betoelingen van zijn „Oranjezucht”, waarbij de schelle stemmen van vrouwen als Kaat Mossel goede diensten deden, terwijl anderzijds de patriotten een handig gebruik maakten van dergelijke opstootjes door den noodkreet aan te heffen, dat de vrijheid van het volk werd bedreigd, dat het land in gevaar was. Een algemeene volkswapening werd door hen gepredikt. Overal werden uit de exercitie-genootschappen, opgericht om dienst te doen bij eenen mogelijken Oostenrijkschen inval, vrijkorpsen gevormd als tegenwicht voor de schutterijen, die meerendeels Oranjegezind waren. De democratische stroom sleepte alles van zijn plaats en met zich mede. In September 1785 kwam het zoo ver, dat de Gecommitteerde Raden op last der Staten van Holland, eigenmachtig, ter voorkoming van onlusten, aan het Haagsche garnizoen bevel gaven patrouilles rond te zenden. Op het protest van den prins, wien alleen het recht toekwam aan het garnizoen bevelen uit te deelen, werd geen acht geslagen; en deze achtte na die openlijke aanranding van zijne stadhouderlijke rechten een langer

¹) Johanna W. A. Naber. Carolina van Oranje, vorstin van Nassau-Weilburg.

verblijf in den Haag voor zich en de zijnen onmogelijk. Terwijl hij zijn gezin naar Friesland zond, vertrok hij zelf naar Breda, waar zijne tegenwoordigheid te midden der troepen, om de nog altijd hangende geschillen met Oostenrijk, gewenscht scheen.

Met een bezwaard hart verliet prinses Wilhelmina de residentie. Zij wist, dat haar echtgenoot streed met sombere gedachten; dat de in de heftige schotschriften onomwonden gepredikte vorstenmoord hem beducht maakte eenmaal het lot van Karel I van Engeland te zullen ondergaan. Bovenal verontrustte het haar dat de prins, in het levendig besef der zwakke staatsrechtelijke positie van het erfstadhouder-schap met zijne kwalijk omschreven rechten en verplichtingen, eigenlijk niets liever wilde dan afstand doen van alle ambten en betrekkingen in de Republiek, om zich terug te trekken in zijne Duitsche landen, waar zijn rang als Rijksvorst aanzienlijk genoeg was om hem schadeloos te stellen voor wat hij in de Nederlanden prijs gaf. Van alle zijden werd de prinses thans bestormd met goeden raad. Haar broeder, de koning van Pruisen, diens eerste minister, graaf van Herzberg, de Engelsche gezant Lord Harris, sommige leiders onder de patriotten zelfs, als Pieter Paulus, wilden dat de prinses zich los zoude maken van haren ge-maal en ter wille van hare kinderen, zoodra de prins het land verliet, optreden als regentes. Maar met verontwaardiging wees de prinses zulke voorstellen terug. Zij dacht er niet aan, haar lot van dat van den prins te scheiden. De algemeen aangenomen voorstelling als zoude zij een andere

gedraglijjn dan haar echtgenoot volgde, hebben gewenscht, een andere staatkunde dan de zijne hebben voorgestaan, wordt door de lezing harer uitgebreide briefwisseling uit die dagen allerminst bevestigd, er in tegendeel door gelogenstraft. ¹ Trouwens in een vertrouwelijk schrijven van den prins zelf aan zijnen zwager, den vorst van Weilburg, uit de spannende dagen van het voorjaar van 1787 heet het: „de prinses en ik denken over alles geheel gelijk en „wij handelen in alles met gemeenschappelijk overleg.” ²

Wilhelmina's scherp oog zag ook helder genoeg, dat eene reactie aan het opkomen was. Het drijven van het driemanschap der pensionarissen, dat in den Haag een soort van schrikbewind voerde, maakte de tegenpartij actief. Door het gansche land wies het getal van hen die meenden dat men veel te ver was gegaan, met den dag. De Staten van Friesland, voor weinige jaren nog zoo heftig tegen den erfstadhouder gekant, erkenden thans diens recht om in de elf steden hunner provincie de magistraat te bestellen. In Utrecht, in Zeeland was de meerderheid in de Staten nog op de hand van den stadhouder en bereid Holland te overstemmen in de Staten-Generaal. Ook in Gelderland, waar de prins na zijn bezoek aan Friesland was teruggekeerd om verblijf te houden op het Loo, was de meerderheid in de Staten Oranjegezind. De partij der patriotten had ook

¹) Johanna W. A. Naber. Prinses Wilhelmina, gemalin van Willem V, prins van Oranje. pag. 81.

²) Johanna W. A. Naber. Carolina van Oranje, vorstin van Nassau-Weilburg. pag. 148.

daar het overwicht onder de burgerij en vorderde, evenals reeds in Overijsel en Drente was geschied, afschaffing van het stadhoudelijk recht van voordracht bij de keuze der regenten. Requesten op requesten werden daartoe geteekend en onderhielden de spanning en de opgewondenheid der gemoederen. De Staten van Gelderland besloten deze oproerige beweging te stuiten; zij weigerden verder nieuwe adressen in deze te ontvangen, te meer daar was gebleken, dat de onderteekenaars voor het meerendeel daartoe toenmaals onbevoegde personen waren; en hunnerzijds weigerden de stadjes Elburg en Hattem deze Staten-publicatie af te kondigen. Dit was openlijk oproerig verzet tegen de provinciale overheid. De Staten van Gelderland gaven daarop hunnen stadhouder last die steden tot onderwerping te brengen en Willem V zond er eenige troepen heen, die in beide plaatsen zonder slag of stoot de orde herstelden.

Deze executie in de provincie Gelderland had ernstige gevolgen. Toen het bericht daarvan in Holland ruchtbaar werd, gevoelden de patriotten daar zich ook bedreigd; want als de stadhouder de wapenen opnam, zoude het leger stellig hem volgen en niet de Staten. Den 22sten September 1786 namen de Staten van Holland daarop het besluit prins Willem V als Kapitein-generaal hunner troepen te schorsen. In diens plaats trad thans eene Staten-Commissie op, die, wel wetende dat het leger eedplichtig was aan den stadhouder, een eigen troepen-corps in dienst nam en dat de provincie Utrecht binnen zond, om daar de burgerij te steunen tegen de stadhoudelijkgezinde Staten van dat ge-

west, de wettige overheid. Hiermede onttrok Holland zich niet alleen aan het wettig gezag van den stadhouder, maar ook aan het Unieverband, want de Staten-Generaal vertegenwoordigden in de Republiek het souverain gezag, dat alleen bevoegd was troepen eene provincie te doen binnen rukken. Met dit eigenmachtig te doen plantte Holland de vaan van het oproer. De burgerkrijg scheen op het punt van uit te barsten, want de Staten van Utrecht verlegden den zetel hunner regeering naar Amersfoort, deden door hunnen stadhouder Zeist bezetten en door diens troepen eene dreigende houding aannemen tegen de patriotsgezinde stad Utrecht, de hoofdstad hunner provincie. Maar over en weder hield men aarzelend stand, beducht om door te tasten; en trots de lange en ijverige wapenoefeningen en de vastberadenheid en den moed, waarvan men vooraf zoo hoog had opgegeven, vocht men, als het een enkele maal werkelijk tot vechten kwam, niet zoo dapper als men vooraf luid had geschreeuwd. Wel had men met gloeiende geestdrift om strijd Bellamy's woorden herhaald:

Wij dragen aan de sterke heup
Een scherp en blinkend zwaard,
Wij dragen voor het vaderland
Dat breede, scherpe zwaard.
Ons oog lacht met een zachten blik,
Doch worden wij gesard,
Dan bliksemt ons ontzaglijk oog
Den schrik in aller hart.

Wel had Rhyavis Feith den „helden van Hattem”
toegezongen:

Ja, Edlen, steekt met eigen hand
Uw stad veel liever in den brand
Dan dat ge als slaaf zoudt leven,
Zoudt bukken voor een snoode macht,
Die met uw dierste rechten lacht...

Maar zoodra de stadhouderlijke troepen voor de poorten
van Hattem verschenen en de eerste granaten binnen de
muren vielen, gaf de stad zich over „opdat geen helden-
„bloed door onwaardige militairen zoude worden vergoten.”
„Men zoude wel volhard en het uiterste gewaagd hebben;”
maar men „wilde zich niet aan de akeligste rampen bloot-
„stellen.” Een geestig hekeldichtje uit dien tijd luidt dan ook:

Wat zullen onze patriotjes eten
Als zij in 't leger zijn?
Een kiekske aan 't spit gebraden,
Dat zullen onze patriotjes eten.

Wat zullen onze patriotjes drinken
Als zij in 't leger zijn?
Den wijn uit zilver pinten,
Dien zullen onze patriotjes drinken.

Waarop zullen onze patriotjes slapen
Als zij in 't leger zijn?
Op een bed met schoone lakens,
Daarop zullen onze patriotjes slapen.

Waarmee zullen onze patriotjes schieten,
Als zij in 't leger zijn?
Met een kanon met vier wieltjes,
Daarmee zullen onze patriotjes schieten.

De toestand kon echter zoo niet voortduren; er moest hoe dan ook een einde aan komen. Het geheele land geraakte allengs in beweging. Hier moesten Oranjeoproeren door het krijgsvolk der Staten worden bedwongen; ginds werden de huizen der prinsgezinden geplunderd en de stadhouderlijke troepen door patriotsche vrijwilligers tot wijken gebracht. Dagelijks hoopte de brandstof zich op en het knetterende vuurwerk moest, werd het niet tijdig gebluscht, een uitslaande brand worden. Tot een vergelijk te komen was bij de algemeene gisting der gemoederen niet meer mogelijk, zoo het al ooit mogelijk ware geweest. Want bij al hun jagend woelen wisten de patriotten zelve niet recht wat zij eigenlijk wilden. Zij liepen storm op wat in het staatsgebouw onzer Republiek inderdaad verouderd en vermolmd was; maar zonder aan te geven hoe dat gebouw dan wel moest worden opgetrokken. Een afgerond staatkundig programma, dat hunne wenschen scherp belijnde, hadden zij niet; zij formuleerden geene nieuwe wetsvoorstellen of hervormingen, en daarmede ontbrak een vast punt om over te onderhandelen, werd een vaste basis voor eenige overeenkomst gemist. Zoo de patriotten in beginsel, zij het dan ook niet onder concrete vormen, hebben geëischt de geestelijke, politieke en economische vrijheid van

den burger, zoo zij bij hunne bestrijding van de bevoorrechting van bepaalde standen, van een verlamdend provincialisme, de beteekenis van het moderne staatsburgerschap met zijne gelijkheid van staatkundige rechten voor allen, reeds hadden gevat, — de Fransche overheersching, die onvermijdelijke uitkomst van hun drijven, moest hen nog leeren, dat als vaste waarborg van de rechten van den burger noodig is een krachtig centraal gezag. Maar dat was juist wat in het toenmalig staatsorganisme werd gemist.

De leden der Staten-Generaal, ofschoon voor het meerendeel diep verontwaardigd over de wijze, waarop het grondbeginsel der Unie, de souvereiniteit der Algemeene Staten, door de Staten van Holland werd verkracht, misten den moed om den erfstadhouder, hunnen Kapitein-Generaal, te machtigen geweld met geweld te keeren. Zijnerzijds was de prins niet te bewegen om zonder hunne machtiging handelend op te treden. Wanneer Willem V zijne verantwoordelijkheid door een Statenbesluit zag gedekt, wist hij zijne troepen vlug en prompt te doen manoeuvreeren: dat was voor Elburg en Hattem gebleken. Hadden de Staten van Utrecht hem den uitdrukkelijken last gegeven de hoofdstad van hun gewest ten onder te brengen en hunne provincie van Hollandsch krijgsvolk te bevrijden, dan is het aan geenen twijfel onderhevig of Utrecht zoude met allen spoed zijn ingesloten en de volle kracht, die de troepen ontwikkelen konden, zijn aangewend. Maar alleen de Staten, de wettige overheid, meende de prins, waren geroepen om de orde te herstellen of hem te ge-

lasten het in hunnen naam te doen. Indien hij minder nauwgezet van geweten ware geweest, had hij zich beter kunnen handhaven. Mag men hem om die nauwgezetheid hard vallen of hem kleinzielig noemen? vraagt Prof. Fruin.¹

En toch, schrijft Dr. Colenbrander,² dat de stadhouders niets anders waren dan ambtenaren, eerste dienaren van den Staat, gelijk zij het in de 16de eeuw waren geweest van den landsheer, was eene valsche stelling, zooal niet voor de geschreven wet dan toch voor het volksbewustzijn. In de voorstelling van het volk bleven de Oranje's steeds bekleed met een stuk der „hooge overheid”, die Willem I tijdens den vrijheidsoorlog met zoo veel woorden was opgedragen. Hoe kon een Huis, onder welks kleuren de strijd was aangevangen, zonder het initiatief van welks stamheer de beroemde Statenvergadering te Dordrecht van Juli 1572 nooit bijéengekomen ware, voor indringer worden uitgekreten? Het niet willen afhangen van den koning van Spanje, het hoog heffen van het gezag der Staten en het willen gecommandeerd zijn door den prins was ééne en dezelfde zaak geweest. De prinsgezinde en de staatsgezinde richting hadden in de Republiek even oude brieven. Wat de Republiek noodig had, boven de macht die gaandeweg eigenmachtig door de burgers werd in bezit genomen, was een sterk centraal gezag, zonder hetwelk het honderdtal democratische stedelijke republiekjes, die bezig waren zich

¹) Prof. R. J. Fruin. Gijsbert Karel van Hogendorp en de omwenteling van 1787.

²) Dr. H. T. Colenbrander. De Patriottentijd. I. pag. 342.

te vormen, allicht een nog minder samenhangend geheel zouden uitmaken, dan hare aristocratische voorgangsters het voor haar hadden gedaan. Het Huis van Oranje en het erfstadhouderschap moesten daartoe noodzakelijkerwijze gespaard blijven, want buiten Oranje was er niets dat de eenheid van het volk genoegzaam vertegenwoordigde om als centrale en centraliseerende macht langer dan één oogeblik te worden geduld.

II

Sedert November 1786 had de prins zich met zijn gezin, van het om de nabijheid der krijgsoperatiën op de Veluwe al te onveilige Loo, naar het wel versterkte Nijmegen begeven. Hij hield er verblijf op het Valkhof. Prinses Wilhelmina ging ook daar voort te doen wat zij als echtgenoot van den erfstadhouder mocht en moest doen, namelijk hare aangename omgangsvormen, hare levendigheid van geest, al die hoedanigheden, welke haar als vorstin voor eene rol in het hofleven in zoo hooge mate waren toebedeeld, aanwenden om door middel van hofffeesten en cours op den ouden Karolingischen burcht, zoo goed als vroeger in het vorstelijk 's Gravenhage, de aanhangers van het Oranjehuis bij één te houden, het overloopen naar het vijandelijk kamp te voorkomen en het prinselijk hof ook thans nog te doen blijven den eersten kring in den Staat, het bolwerk, waarachter de rechten van den stadhouder, hoe elders ook geschonden, werden erkend. Gijsbert Karel van Hogendorp, die kort na zijnen terugkeer uit Duitschland, waar hij door

bemiddeling der prinses zijne opleiding had ontvangen, uit de verte oordeelend, had opgeteekend: „de prinses is te „hooghartig voor eene Republiek,” schreef zoodra hij in deze dagen te Nijmegen in persoonlijke betrekking tot haar was gekomen: „de prinses bezit eene verwonderlijke gave „om personen, die zij hoog schat aan zich te verbinden „door vriendelijke tegemoetkoming en vleiende onder- „scheidigen.” Van Hogendorp achtte het toen volstrekt geniaal zooals zij, die er toch niet toe was opgeleid, op de hoogte was van alle onderdeelen onzer zoo uiterst ingewikkelde staatsregeling, waarvan naar zijn zeggen zelfs de meeste leden der Staten niet meer begrepen dan wat nu juist meer bepaaldelijk van hun ressort was. Het trof hem toen ook, dat de prinses zich nimmer eenig overwicht wilde aanmatigen boven haren gemaal; dat zij bij al wat zij ondernam steeds met de uiterste zorgvuldigheid verklaarde, dat zij het deed met voorkennis of in naam van den prins, dien zij ook altijd verdedigde tegenover wie het durfde wagen zich in hare tegenwoordigheid over zijne langzaamheid en besluiteloosheid te beklagen. Niet minder bewonderenswaardig scheen het in die dagen aan van Hogendorp, dat geene mislukking of teleurstelling de prinses kon nederbuigen; dat moeilijkheden voor haar niet schenen te bestaan.

Nijmegen was nu het middelpunt geworden der prinsgezinde actie, waarop de naburige landen thans om strijd invloed trachtten te oefenen. Pruisen en Frankrijk zonden afgezanten om bemiddelend op te treden, maar alle

voorstellen bleken onaannemelijk, practisch onuitvoerbaar, te weinig in overeenstemming met de rechten der Staten, met de rechten van den stadhouder. Ontstemd door de mislukking der zending van zijnen buitengewonen gezant, schreef de koning van Pruisen aan prinses Wilhelmina, zijne zuster, eenen langen brief om haar wel in te scherpen, dat zij alleen voorspraak, geene feitelijke hulp van hem had te verwachten, dat hij in het belang zijner eigen Staten zich zorgvuldig wilde onthouden van alle aanleiding tot ongenoegen met Frankrijk, dat nu eenmaal de patriotten steunde; dat hij haar aanried steun te zoeken niet bij hem maar bij Engeland, dat immers bij de geheele zaak zooveel meer belang had dan hij. Dit schrijven kan prinses Wilhelmina, die haren broeder wel kende, nauwelijks hebben verbaasd, maar eene bittere teleurstelling was het toch. De Engelsche gezant, die haar in deze dagen op het Valkhof bezocht, schrijft naar aanleiding van dit bezoek: „Ik vond den prins en de prinses volkomen eensgezind in „hunne staatkundige opvattingen; ook wat betreft de ge- „dragslijn die zij wenschten te volgen, bestond geen ver- „schil. Wat de prinses inzonderheid betreft, ik vond haar „kalm maar zichtbaar gedrukt door de teleurstelling der „verwachtingen, welke zij van de troonsbestijging van haren „broeder had gekoesterd. Ternederslaan liet Hare Konink- „lijke Hoogheid zich echter niet. Hare voornaamste hoop „was nu op wat eigen krachten in de Republiek zouden „vermogen”. Inderdaad, wat kans op de hulp van Pruisen aangaat, had de zaak van den prins zeker zelden zulk een

slecht aanzien als aan den vooravond van Goejanverwelle-sluis.

Men moest nu zelfstandig handelen zonder eenige hoop op hulp van buiten af. Op aandringen der prinses maakte de prins den 26sten Mei 1787 een *declaratoir* openbaar, waarin hij verklaarde reeds voor lang in zijn recht te zijn geweest om op te komen tegen de woelingen van hen, die hunnen invloed misbruikten om te trachten de gevestigde constitutie omver te werpen. Tot nog toe had hij gezwegen; maar thans achtte hij den tijd gekomen om allen, die den gevestigden regeeringsvorm lief hadden op te roepen om hem te steunen in zijnen strijd tot handhaving der hem en anderen wettig toekomende rechten. Dit *declaratoir* wekte bij de anti-stadhouderlijken heftige verontwaardiging. Het werd noodig, riep men, den prins, die voor Elburg en Hattem met zijnen Bloedraad den burgeroorlog was begonnen en dien men reeds had geschorst als Kapitein-Generaal, nu ook te schorsen als erfstadhouder der Republiek. De Staten van Holland versterkten nu ook het militair cordon dat hunne provincie afsloot tegen eenen mogelijken aanval, en een gebruik van vroeger tijden weder volgende, benoemden zij uit hun midden vijf gedeputeerden te velde, om bij alle belangrijke krijgsverrichtingen te worden geraadpleegd. Door het volk eerder uitgejouwd dan toegejuicht, begaven deze Heeren zich naar Woerden, waar zij zich vestigden met den weidschen naam van *Comité ter defensie der Hollandsche grenzen*.

Er bleef voor den prins, behalve eenen gewapenden

opmarsch naar Holland, of een zich terug trekken in zijne Duitsche Staten, een plan dat hem voortdurend bijbleef, nog eene derde mogelijkheid: zich naar den Haag begeven met talrijk gevolg en zien wat zijne plotselinge verschijning in de residentie uitwerkte. Eenigen zijner raadslieden verklaarden overtuigd te zijn, „dat als Zijne Hoogheid zig „vertoonde en in den Hage kwam, de armee en de geheele „Natie hem zou bijvallen en het spel gewonnen zou zijn.” De te Amersfoort aanwezige militaire autoriteiten achtten het zeer wel doenlijk om met een handvol soldaten den post bij Nieuwersluis te overrompelen en daar langs naar den Haag te trekken, eer de troepen van het Hollandsche cordon er iets aan konden doen. Maar de prins was niet af te brengen van zijne meening, dat het thans zijnerzijds onwettig zoude zijn om naar den Haag te gaan, anders dan geroepen en gemachtigd door de Staten-Generaal, of desnoods op uitnoodiging van de minderheid in de Staten van Holland, om bij hen de orde te komen herstellen. Het eenige waartoe hij zich liet vinden was tot een verzoek aan de prinses om hierin, mede te Amersfoort, in het hoofdkwartier der troepen haar advies te komen geven.

Het was door de hand van den jongen Gijsbert Karel van Hogendorp, die juist in deze dagen als vurig aanhanger van het Oranjehuis zijne staatkundige loopbaan begon, dat door den prins uit Amersfoort een uitvoerig schrijven gezonden werd aan de prinses, welke op dat oogenblik te Nijmegen vertoefde. Aandachtig luisterde deze naar de berichten van van Hogendorp over 't geen er in

den Haag en in Amersfoort omging; maar zij deelde hem haar oordeel daarover met geen enkel woord mede. Na een kort beraad zond zij hem terug met de boodschap, dat zij zelve bij den prins zoude komen, en nog dien eigen avond volgde zij.

Den volgenden dag, den 22sten Juni, des morgens vroeg, had er reeds eene conferentie tusschen beide echtgenooten plaats, maar ook door zijne gemalin was de prins niet tot handelen te bewegen: de tocht naar Holland werd door hem zoo al niet geheel opgegeven, dan toch voor onbepaalden tijd verschoven. Maar thans verklaarde de prinses, dat zij zoude ondernemen wat de prins weigerde te doen: dat zij in persoon naar den Haag wilde gaan om den moeder prinsgezinden te verlevendigen, aan hunne maatregelen eenheid en richting te geven en op die wijze de orde en den wettigen stand van zaken te herstellen. Zooals te verwachten was, keurde Willem V ook dit plan ten stelligste af. Hij vond de onderneming op zich zelf gevaarlijk en ongeraden en hij ontveinsde zich ook niet, dat, als de tocht gewaagd moest worden, het aan hem was dat te doen en niet aan zijne gemalin. Maar zijne tegenspraak baatte niet. Onwrikbaar was thans het besluit der prinses. „Weet gij „iets beters?” vroeg zij haren weifelenden echtgenoot, „zeg „het dan. Maar iets moet er gedaan worden. Ik ben bereid „om uwe plannen te steunen; maar als gij er geene hebt, „moet gij de mijne volgen.” De prins wilde echter noch het een noch het ander. Hij had geen ander plan dan dat van afwachten en niets doen, het slechtste dat hij kiezen

kon. Zoo Wilhelmina van Pruisen nu verder handelend optrad, was het niet om haren gemaal uit zijne rechtmatige plaats te verdrijven, maar om de plaats in te nemen, die hij ledig liet.

Met groote voortvarendheid tastte zij door. Ofschoon nog nauwelijks bekomen van zijnen haastigen tocht naar Nijmegen, moest van Hogendorp onmiddellijk weder op weg, thans naar den Haag om het advies van eenige vertrouwde aanhangers in te winnen en hun heimelijk bericht te geven van wat aanstaande was. Het plan vond bij hen groote instemming en bewondering. Vooral de Engelsche ambassadeur stond verbaasd over zooveel moed in eene vrouw; hij besepte volkomen, hoe krachtig de komst der prinses op de natie werken kon, maar hij meende toch ook, dat zij zich aan dreigend gevaar blootstelde. Hij beloofde al het mogelijke te doen om haar te steunen, als het plan doorging; maar hij vorderde toch van van Hogendorp, dat hij nog vooraf Hare Hoogheid den stand der zaken naar waarheid zoude blootleggen, dat hij haar noch de macht harer vijanden verkleinen, noch den moed en het beleid harer vrienden vergrooten zou. Onverwijld nam van Hogendorp met zijne boodschappen en adviezen den terugtocht weder aan. Zondags den 24sten was hij weder te Amersfoort. Hij wachtte de prinses bij het uitgaan der kerk op en toen deze, de deur uittredende, hem gewaar werd, wenkte zij hem met een levendig gebaar tot zich en vroeg: „Wat is het antwoord, ja of neen?” „Eenstemmig „ja”, fluisterde van Hogendorp haar toe. Zij wist daaraan

genoeg en hare heldere oogen straalden van opgewektheid en ondernemingslust. Zoodra van Hogendorp haar en den prins vervolgens uitvoerig verslag had gedaan, werd een ijlbode naar den Haag gezonden om den vertrouwden aanhangers hare komst tegen den daarop volgende Donderdag aan te kondigen, om last te geven het Huis ten Bosch in gereedheid te brengen te harer ontvangst en tevens onderweg de noodige postpaarden te bestellen. De reis zoude worden ondernomen van Nijmegen uit, waarheen Hare Hoogheid nog dienzelfden Zondagavond terugkeerde.

Maar het bestellen van vijftien postpaarden te Schoonhoven en te Haastrecht baarde opzien. Het kwam ter oore van den commandant van het vrijcorps van Gouda, dat de Goejanverwellesluis bezet hield. Hij gaf er bericht van aan de onlangs door de Staten van Holland, ter defensie van Holland en Utrecht, benoemde commissie die te Woerden haar hoofdkwartier had. Deze gaf hem strengen last geene verdachte personen door te laten. Toen dus de prinses met klein gevolg in twee rijtuigen en een chais, die op verkenning vooruit reed, de Goejanverwellesluis naderde, werd zij aangehouden, herkend en verzocht eene pooze te toeven, totdat de commissie van Woerden, die in allerijl ontboden werd, beslissen zoude of de reis voortgang mocht hebben. De commandant van het vrijcorps kweet zich zoo bescheiden mogelijk van zijne onaangename taak en geleidde Hare Hoogheid naar eene hofstede, waar zij de komst der commissie zoude kunnen afwachten. Zoodra deze

hoorde, dat het de prinses was die men had aangehouden, spoedde zij zich tot haar, bejegende haar eveneens met allen eerbied; maar verklaarde toch, dat zij onder de gegeven omstandigheden, nu het gemeen maar op eene aanleiding wachtte om overal in oproer te komen, niet op zich durfde nemen om, zonder voorweten en goedvinden der Staten, de prinses hare reis te laten vervolgen. Zij verzocht Hare Hoogheid dus den nacht te Woerden of te Schoonhoven te willen doorbrengen, in afwachting van de beslissing van Hun Edel Groot Mogenden. Na eenig tegenstreven onderwierp de prinses zich aan dit verzoek en begaf zich, door twee leden der commissie en een escorte ruitery vergezeld, naar Schoonhoven terug, waar zij tegen middernacht aankwam. Geen oogenblik verloor Wilhelmina hare tegenwoordigheid van geest, hare kalme hoogheid. Nog dienzelfden nacht te drie ure zette zij zich tot een uitvoerig schrijven aan den griffier der Staten en aan den raadpensionaris van Bleiswijk. In uiterst gematigde uitdrukkingen sprak zij daarin haar leedwezen uit over het verijdelen van haren voorgenomen tocht en hare hoop en vertrouwen, dat het voorval door de Staten van Holland als een misverstand zoude worden beschouwd en verholpen. „De vurige wensch van mijn hart,” schreef zij, „in dit hachelijk oogenblik, waarin de Republiek zich „bevindt, om, nu de prins erfstadhouder verhinderd is zelf „naar Holland te komen, door mijne tusschenkomst den „dreigenden burgeroorlog te helpen verhoeden en de ge- „schillen te helpen vereffenen, is de eenige reden geweest

„van mijne reis naar 's Gravenhage, welke ik mij had „geflatteerd, dat geheim zoude zijn gebleven tot na mijne „aankomst in de Oranjezaal, van waar ik dadelijk het oogmerk „mijner komst zoude hebben gecommuniceerd aan Hun „Edel Groot Mogenden alsmede aan de Staten-Generaal. „Nimmer had ik gedacht dit heilzaam voornemen te zien „verijdelen, vóór dat ik in staat was gesteld, daartoe alle „pogingen aan te wenden.” Den geheelen volgenden dag bleef zij te Schoonhoven op antwoord wachten. Toen het uitbleef, besloot zij naar Nijmegen terug te keeren; zij begreep nu wel, hoe het antwoord luiden zoude, als het kwam. En inderdaad de Staten van Holland keurden het gedrag van de commissie te Woerden volkomen goed; zij namen de volle verantwoordelijkheid voor het gebeurde op zich.

De reis van prinses Wilhelmina was een plotseling opgekomen besluit geweest en even snel als het ontwerp was de afloop. Holland, dat is de democratische partij, die thans het machtigste gewest regeerde, wees de echtgenoot van den geschorsten stadhouder terug. Voor het oogenblik was de prinsgezinde partij met haren nieuwen aanhang, de aristocraten, door de stoutmoedigheid der Hollandsche democraten verschrikt, ja verpletterd. Niemand kon zeggen wat nu volgen zoude.

Men heeft het later doen voorkomen, alsof het er van den beginne op was aangelegd de prinses te laten aanhouden, ten einde haren broeder, den koning van Pruisen, te nopen tusschenbeiden te komen om de beleedigde eer van zijn Huis te wreken en dan tevens den prins in zijne waardig-

heden te herstellen. Maar deze voorstelling is in strijd met den werkelijken loop der zaken; eerst later is men gaan hopen, dat door Pruisens tusschenkomst uit het kwaad iets goeds zoude kunnen voortkomen, en het was eerst op aandrang van den prins, dat prinses Wilhelmina haren broeder het gebeurde meldde. Zij kende hem bovendien veel te goed om uit eigen beweging hulp bij hem te zoeken, en zij wist maar al te wel, dat de beloften en toezeggingen van het Fransche hof niet weinig hadden bijgedragen om den overmoed der patriotten aan te vuren, terwijl zij zelve voor haren gemaal nimmer eenigen werkelijken steun in Pruisen had gevonden.

Doch toen het bericht der aanhouding zijner zuster te Potsdam aankwam, was de eerste indruk, dien de tijding op den koning maakte, zooals doorgaans bij mannen van een zwak en wuft karakter, zeer sterk. Hij betoonde zich hoogelijk verontwaardigd over de oneerbiedigheid van die Hollandsche boeren tegenover eene koninklijke prinses van Pruisen. Onmiddellijk gaf hij last troepen in de Rijnprovinciën samen te trekken en deed door zijnen gezant in den Haag satisfactie eischen voor den hoon zijne zuster aangedaan. Maar de Staten van Holland, waar de democraten de overhand hadden, overtuigd van hun goed recht en van 's konings bekende wankelmoedigheid, lieten zich geen vrees aanjagen. Zij vertrouwden bovendien, dat Frankrijk hen tegen Pruisen steunen zoude, en werkelijk dreigde dit rijk zoo krachtig met tusschenkomst ten bate der patriotten, dat de Pruisische koning na de eerste op-

winding weifelhoedig en besluiteloos uitriep: „Ik kan toch „geenen oorlog beginnen voor mijne zuster!“ Reeds zeker van hunne zaak namen de Staten van Holland eene tartende houding aan, die overal tot buitensporigheden leidde. Vrijkorpsen trokken de provincie door, plunderden de landhuizen van aristocraten en Oranjegezinden en bemachtigden verschillende steden. Het was een bange en angstige tijd: overal heerschte oproer en geweld en, indien Pruisen zich bij den stand van zaken nederlegde, dan was het met Willem V en het stadhouderschap gedaan.

Reeds meende men aan het Stadhoudelijk Hof niet anders te moeten en kunnen verwachten, toen op het onverwachtst, juist op het beslissende oogenblik, Englands partij kiezen voor het Huis van Oranje de schaal deed overslaan. Eene enkele kennisgeving aan het Fransche hof, dat Engeland geene interventie van Frankrijk in de aangelegenheden der Republiek zoude dulden, was voldoende om dat Rijk, reeds verlamd en krachteloos door de naderende omwenteling, zich te doen terug trekken. De stellige toezegging aan het ministerie te Berlijn van hulp uit Engeland, zoo Frankrijk het mocht willen wagen de patriotten tegen de Pruisische wapenen te beschermen, deed Friedrich Wilhelm, thans zeker zoowel van Englands bijstand als van Frankrijks onthouding, tegen aller verwachting toch weder doortasten. Den negenden September deed hij door zijnen gezant te 's Gravenhage zijn ultimatum aanbieden, waaraan binnen drie dagen moest zijn voldaan; en toen de geëischte satisfactie den dertienden September niet was

gegeven, rukte het Pruisische leger de Republiek binnen.

Het was de hertog van Brunswijk, een neef van den gewezen voogd van Willem V, een der beroemdste legerhoofden van zijnen tijd, die zich in den zevenjarigen oorlog met roem overdekt had, wien het opperbevelhebberschap over de Pruisische troepen was opgedragen. Eene legermacht van 20.000 man was te zijner beschikking gesteld. Zijns inziens was die macht echter te gering, want hij zag tegen de onderneming zóó zeer op, hij achtte ze zóó gevaarlijk, dat hij tot het laatste oogenblik pogingen aanwendde om ze te voorkomen. Hij vreesde, zoo hij niet of slechts gedeeltelijk slaagde, Willem V onredbaar in het ongeluk te storten en hem het lot van Karel I van Engeland te bereiden. Ook begon de prins den omvang, dien de Pruisische krijgstoerusting en aannamen met bezorgdheid gade te slaan; die vreemde inmenging scheen hem ten slotte weinig gewenscht en van Hogendorp hoorde hem opmerken, dat die troepenmassa te groot was, dat een vierde daarvan hem aangenamer ware geweest. De prinses echter wilde van geene bezwaren hooren. Zij verheugde zich in den ongedachten keer, welken de loop der dingen scheen te nemen. Zij meende, dat de oppositie de haar gunstige kans had verzuimd en van haar standpunt een grooten misslag had begaan door haar na hare aanhouding niet in hechtenis te houden; dat, nu het gebeurde de trouw en de gehechtheid der prinsgezinden zoo duidelijk had doen uitkomen, — allerwege had de tijding van wat er was geschied aanleiding gegeven tot uitbundige Oranjebetogin-

gen, — het oogenblik van doortastend handelen daar was en dat men dit oogenblik niet ongebruikt mocht laten voorbijgaan. Ongelooflijk was de werkzaamheid die prinses Wilhelmina in deze dagen van spanning ontwikkelde en waarvan hare omvangrijke correspondentie een treffend getuigenis geeft. Als diep in den nacht nog dépêches inkwamen, liet zij zich wekken en zette zij zich tot het ontcijferen van het geheim schrift, waarin zij door oefening eene groote vaardigheid had verkregen. Van Hogendorp en anderen, die zij dan tegelijkertijd aan den arbeid zette om uittreksels te maken, concepten van antwoorden op te stellen of uit te werken, wist zij met hare eigen wilskracht te bezielen, zoodat aan lichamelijke vermoeienis door lange nachtwaken na ingespannen dagwerk door niemand werd gedacht. Toen de hertog van Brunswijk der prinses nog op het laatste oogenblik deed weten, dat zij nog altijd terug kon, dat zij het in hare handen had de onderneming tegen te houden, antwoordde zij: „ik „ben niet de oorzaak van de kwalen, die de Republiek „bedreigen; dat is de Cabaal, die liever het vaderland ziet „vergaan, dan dat zij hare geusurpeerde macht wil op- „offeren.” En, schrijft van Hogendorp, „zij herhaalde mij dit „antwoord aan den hertog met dien eigenaardigen kalmen „glimlach, die het zekere kenmerk is van eenen geest ver- „heven boven ijdele vrees, zooals zij dien gedurende den „geheelen loop dezer zaak heeft betoond.”

Al had zij de tusschenkomst van haren broeder niet uitgelokt, zij aanvaardde nu toch met beslist geest de ver-

antwoordelijkheid der gevolgen. Haar heldere blik op personen en toestanden gaf haar grooter gerustheid op den uitslag van den veldtocht dan den generaal. Zij dreef hem voort en met reden. De uitkomst heeft het geleerd: bij een beslist optreden was van de patriotten niets te vreezen.

Door dezen waren in Holland alle berichten van het naderen der Pruisen als even zoovele verzinselen in den wind geslagen; maar toen zij ervoeren, dat de vijandelijke troepen het grondgebied der Republiek metterdaad betreden hadden, verkeerde hunne koelbloedigheid in radeloozen angst. Als de muren van Jericho, schrijft Professor Fruin, zoo stortte ieder bolwerk der patriottische vrijheid, alleen op het geluid der krijgsbazuin, in één. Zelfs geene poging werd tot tegenweer gedaan. Zonder slag of stoot gaven steden en vestingen zich over. De revolutie, eens aan den gang gebracht, liep sneller voort dan het zegepralende leger volgen kon. De volksmenigte jubelde, nu de vreemdelingen haar kwamen verlossen van het geweld van landgenooten. Vijf dagen na den inval der Pruisen in ons land, toen hunne divisiën nog te Schoonhoven en te Vianen stonden, was de omwenteling reeds meester van de Staten van Holland. Den 18^{den} September, des avonds te acht ure, werd de prins in zijne stadhouderlijke waardigheid en in het commando van den Haag hersteld en uitgenoodigd zoo spoedig mogelijk in zijne residentie terug te keeren. Den 20sten hield hij er zijnen intocht. Zijn rijtuig werd een mijl ver door het uitgelaten volk voortgetrokken; op hunne schouders werd hij het stadhouderlijk kwartier

binnengedragen. Zoolang er sedert het gebeurde te Goejanverwellesluis tusschen vorsten en regenten was onderhandeld, was de prinses de hoofdpersoon geweest en de prins zoo goed als vergeten. Nu het volk zich met de zaken bemoeide, kwam plotseling de prins weder op den voorgrond. Het volk kende hem alleen; de prinses eerbiedigde het als zijne gemalin, niet om haar zelve. Het vroeg niet naar bekwaamheid, naar geschiktheid om te regeeren; het vroeg naar de afkomst, naar het bloed:

Alevel zou hij stadhouder zijn!

Weinige dagen later volgde hem de prinses op uitdrukkelijke uitnoodiging der Staten van Holland, en hare ontvangst te 's Gravenhage was alles wat zij maar had kunnen verlangen. De prins was haar tot den Leidschen Dam tegemoet gegaan en met moeite baande haar rijtuig, getrokken door mannen en vrouwen uit het volk, zich eenen weg door de juichende menigte, die zich voor het stadhouderlijk kwartier had saamgedrongen. Zij scheen diep bewogen, verhaalt van Hogendorp, die in dit gewoel nog trachtte tot haar door te dringen, en zoo diep was de indruk, dien het gebeurde op haar had gemaakt, dat het was, of zij slechts door een nevel zag en hoorde wat er om haar plaats greep. Den volgenden morgen kwam eene deputatie uit de Staten-Generaal haar officieel begroeten; aan deze, naar wij in het extract der resolutiën van dit hooge College lezen, „heeft Haar Koninklijke Hoogheid in de Hollandsche „taal geantwoort en betuigt seer erkentelijk te zijn voor de „attentie van H. H. Mog.; dat zij nooit andere inzigten had

„gehad als die strekken konden tot welzijn en behoud van „t land en deszelfs wettige constitutie.” Tevergeefs echter verzocht eene deputatie uit de Staten van Holland bij haar gehoor. Slechts schriftelijk antwoord wilde zij dezen geven op de tot haar gerichte vraag, welke satisfactie zij nu nog verder verlangde. In een schrijven aan de Staten van Holland van 8 October 1787 verklaarde zij: „alzo het „geheel buiten mijn bedoeling is om mij tegenwoordig over „zoodanige zaken uit te laten, waar omtrent de Justitie „uithoofde van derzelver aanbelang zoude moeten oordeelen „naar de wetten des Lands . . . zal ik ten blijke hoe vreemd „ik ben aan eenig verlangen om de eer of de goederen en „vooral het leven van meergemelde autheurs en uitwerkers „te zien aangetast, ten hunnen opzichte mij veel eerder „daartoe borneeren, dat zij voor altoos verwijderd blijven „van mijn hof, zullende ontzet worden en blijven van alle „Posten van Regeering en Bewind, ten einde het gansche „publiek, hetwelk in mij mede is beleedigt, ten volle zij „gerust gesteld en voortaan geen nieuwe excessen en „moeilijkheden aan den Lande of aan de algemeene vrijheid „en zekerheid door hun zal kunnen worden toegebracht.”

Het was een harde eisch, doch door al het voorafgegane wel gerechtvaardigd. De Staten van Holland haastten zich er aan te voldoen en een verbanningsvonnis trof de drie pensionarissen Zeebergh, van Berckel en de Gijselaar, de leden der Commissie van Defensie en een paar van de voornaamste leiders der patriotten meer, zeventien personen in het geheel. Sommigen van hen hadden zich reeds gehaast

de wijk te nemen naar het buitenland en tal van vluchtelingen volgden hen, toen de vrijkorpsen werden ontbonden en in de meeste steden de regeering werd verzet. Met een hart vol verbittering jegens de prinses, die men met Jesabel meende te moeten vergelijken, begaven de meeste dezer uitgewekenen zich naar Frankrijk, om acht jaren later, onder de bescherming der Fransche legers, van daar naar Holland terug te keeren en weerwraak te nemen. Want met de Restauratie van het stadhouderlijk gezag was het verzet tegen den verouderden regeeringsvorm wel tijdelijk bedwongen, maar niet bevredigd. Zoo min als prins Willem V, had trouwens prinses Wilhelmina oog voor wat in de revolutionaire woelingen de nog onbeholpen uiting was geweest van nieuwe denkbeelden, waaraan de toekomst behoorde. Wel waarschuwde van Hogendorp haar, dat het oogenblik was gekomen om het volk duurzaam aan zijnen stadhouder te verbinden door het invloed toe te kennen op de keuze zijner regenten; wel betoogde hij haar, dat het noodzakelijk was toe te geven aan het algemeen gekoesterde verlandende naar eene hervorming van het staatsbewind, naar eene Grondwet zooals wij die thans bezitten en zooals van Hogendorp die toen reeds in groote trekken had ontworpen; wel verzekerde hij haar, dat daarvan voor het gezag van het Huis van Oranje niets was te duchten, ja veeleer versterking te verwachten: prinses Wilhelmina begreep het niet. Veel liever dan naar van Hogendorp, luisterde zij naar Van de Spiegel, die haar aanried het thans daarheen te leiden, dat het erfstadhouderschap met de daaraan verbonden

prerogatieven door de Staten van iedere provincie nadrukkelijk tot een integreerend deel der constitutie zouden worden verklaard, en dat aan Pruisen en Engeland werd verzocht door een zoogenaamd garantietractaat, (later waardeeloos gebleken), de naleving dier verklaring te garandeeren.

Deze zaak scheen der prinses ook inderdaad de meest dringende en zij verblijdde er zich in, toen de prins den post van raadpensionaris van Holland, in overleg met de Staten, opdroeg aan den Zeeuwschen pensionaris Van de Spiegel. En wel was deze in die dagen van beroering en spanning als raadpensionaris van Holland, de rechte man op de rechte plaats. Niemand was beter tehuis in het historisch staatsrecht der Republiek; niemand had krachtiger dan hij in de zware dagen der onlusten het goed recht van het stadhouderschap voorgestaan en verdedigd. Zijne goede trouw en zijne belangeloosheid waren bovendien onverdacht. Zelfs de partij der patriotten juichte zijne benoeming toe. Maar de man zelf, op wien zoo groote verwachtingen werden gebouwd, was aanvankelijk niet gezind zijnen geboortegrond Zeeland, zijn pensionarisschap te Middelburg te verlaten, tot de aandrang door prinses Wilhelmina persoonlijk op hem uitgeoefend, hem deed zwichten. Reeds dadelijk na haren terugkeer te 's Gravenhage had zij hem geschreven, om een beroep te doen op zijne toewijding aan de goede zaak. Tien dagen later, toen Van de Spiegel nog immer bezwaren maakte, schreef zij hem ten tweede male. „Ik hoor,” heet het in dezen brief, „dat gij nog niet „kunt besluiten aan onzen wensch gehoor te geven en dat

„de inwoners van Zeeland zich als om strijd beijveren om „u terug te houden. Ik begrijp, dat gij onder die omstandigheden aarzelen kunt en niets is natuurlijker dan dat de „Zeeuwen u wenschen te behouden. Maar de zaak wel „bedenkende, behoorden zij toch te beseffen, dat het algemeen welzijn der Republiek, boven het bijzonder belang „van één Gewest moet gelden en dat uwe aanvaarding van „het ambt van raadpensionaris van Holland, ook voor Zeeland „zeer nuttig kan zijn, zoodat zij hunne bijzondere inzichten „ter zijde moeten stellen en u veeleer verzoeken het voorstel „aan te nemen, waaromtrent in Holland slechts één gevoel heerscht.”

Het gelukte prinses Wilhelmina om Van de Spiegel te overreden, en het is dank aan hare bemiddeling dat Van de Spiegels raadpensionarisschap aan de geschiedenis der Republiek van 1787 tot 1795 nog eenige niet van glans ontbloote bladzijden heeft toegevoegd. Hij was een bekwaam en gematigd staatsman, die in vele takken van het bestuur verbeteringen aanbracht, maar die door de tijdsomstandigheden verhinderd werd den verwarden toestand van het Gemeenebest duurzaam te regelen. „Het geheele bestuur „der Republiek gaat veel geregelder, vooral sedert Mr. van „de Spiegel in Holland de leiding in handen heeft,” teekende prinses Wilhelmina aan in 1789. „Al had de revolutie ons „geen ander voordeel gebracht dan dit alleen, dan zoude ik „dat reeds eene zeer groote winst rekenen.” En niet alleen der Republiek ging het goed, ook voor het stadhoudelijk gezin kwam thans een tijd van rust en voorspoed, zooals

het dien in lang niet had gekend. Voor prinses Wilhelmina was hij vooral gelukkig; want, naar uit hare brieven blijkt, zij kon thans met een gevoel van verlichting zich terugtrekken uit het politieke leven, om weder te keeren tot hare liefste bezigheden, tot hare lectuur, haar naald- en schilderwerk, hare muziek en vooral tot de opvoeding harer kinderen, die zij in die dagen van spanning meer dan haar lief was had moeten overlaten aan gouverneurs en gouvernantes.

Reeds spoedig werd den beiden jongen prinsen een rang in het leger toebedeeld als voorbereiding voor hunne toekomstige bestemming. De oudste, de erfprins, zooals men hem noemde, onderscheidde zich boven zijnen jongeren broeder door kennis en volharding; om zijne geslotenheid van karakter was hij algemeen echter minder bemind dan prins Frederik, die hem bovendien in rijkdom van aanleg overtrof en die ook de lieveling zijner moeder was om zijn meer open, warmhartig karakter. Hunne zuster, prinses Louise, kenmerkte zich door eenen fijnen kunstsmaak en groote vaardigheid in teekenen en borduren; bovendien was zij op aansporing van prinses Wilhelmina, die zelve vloeiend Hollandsch sprak en schreef, grondig vertrouwd met de geschiedenis en letterkunde van Nederland. Met leedwezen liet hare moeder haar van zich gaan, toen zij in het jaar 1790 in het huwelijk trad met den erfprins van Brunswijk en dezen naar Duitschland volgde. ¹

---

¹) Johanna W. A. Naber. Prinses Wilhelmina en hare dochter prinses Louise. Je Maintiendrai. II.

De leegte, die zij achterliet, werd echter weldra voor een deel vergoed door het huwelijk van den erfprins met prinses Louise Wilhelmina, eene dochter van den broeder van prinses Wilhelmina, den koning van Pruisen; eene huwelijksverbintenis, waardoor de Huizen van Oranje-Nassau en Hohenzollern op nieuw eng verbonden werden. Het jonge paar betrok het nog altijd zoogenaamde *Oude Hof* in het Noordeinde, en het volgende jaar drukte Wilhelmina met grootmoederlijken trots eenen kleinzoon in de armen. Dit kind, gemeenzaam Guillot, ook wel Wimpje genoemd, thans haar blijdschap en kroon, werd in de komende dagen van leed en rouw haar groote troost.

En waren de eerste jaren na de restauratie gelukkig voor het stadhoudelijk gezin, zij waren ook voor de Republiek niet zonder eenen weerschijn van den vroegeren glans. Nauw vereenigd met Engeland en Pruisen trad zij voor het laatst met zeker gewicht in Europa op. 's Gravenhage was het middelpunt van dat drievoudig verbond, waarvan de prinses van Oranje, zij het dan ook zonder voldoende grond, als de ziel werd beschouwd. Van dien tijd dagteekenen dan ook de hevigste aanvallen tegen haar persoon. De uitgewekenen van 1787, die de prinses meer bepaaldelijk als de oorzaak van hun ongeluk beschouwden, waren onvermoeid in hunne verwoede aanvallen. De ergerlijkste schimpnamen, wier overdrevenheid belachelijk zoude zijn, zoo men niet bedacht dat zij toentertijd hunne uitwerking wel niet zullen hebben gemist, werden haar naar het hoofd geworpen, tot haar ten slotte met den Engelschen minister Pitt en den

raadpensionaris Van de Spiegel, „dat infernale drietal”, in een soort van manifest de vloek der Republiek werd toegeslingerd.

Maar al wees bij uitwendig vertoon van rust de gretigheid, waarmede dergelijke heftige, opruiende geschriften werden gelezen, op eene onderstrooming van bedenkelijke woeling en gisting, toch werd destijds minder dan men zich thans kan voorstellen de algemeene aandacht in beslag genomen door den voortgang der omwenteling in Frankrijk. Eerst toen de Revolutie haar vreeselijk, bloeddorstig karakter had aangenomen, toen de gansche koninklijke familie als haar slachtoffer was gevallen, toen de zegevierende Fransche legers de revolutionaire denkbeelden over geheel Westelijk Europa dreigden te verspreiden, toen rees bij Willem V, wien het, zoo al aan doortastendheid, toch allerminst aan doorzicht faalde, eerder nog dan bij iemand zijner omgeving de vrees, dat ook hij en zijn Huis wel eens in dien geduchten wervelstorm zouden kunnen te gronde gaan. Hij werd er dan ook niet door verrast, toen de oude staatsgezinde partij eerlang het hoofd weder met de oude driestheid opstak; en terwijl de oude binnensche veeten herleefden, brak de door vele ontevreden in den lande heimelijk begeerde buitenlandsche oorlog uit. De Nationale Conventie van Frankrijk, vijandig gezind tegen alle vorsten en tegen de volken, die niet in hare beginselen deelden, verklaarde, daartoe reeds herhaaldelijk door Hollandsche uitgewekenen aangespoord, in het begin van het jaar 1793 den oorlog aan Engeland en ook aan

Nederland; evenwel niet aan de Republiek zelve, maar, zonderling genoeg, aan den prins-erfstadhouder, wat eigenlijk geen zin had, daar deze als de eerste staatsdienaar van het Gemeenebest moest worden beschouwd en de Staten, waar hij feitelijk regeerend vorst was, niet hier maar in Duitschland gelegen waren.

Onmiddellijk na de oorlogsverklaring rukte de Fransche armée, in wier gelederen vele Hollandsche uitgewekenen dienden, de grenzen over. Wel snelden Engeland en Pruisen ons te hulp; maar bij de verwonderlijke veerkracht, die de Nationale Vergadering in Frankrijk ontwikkelde en bij de eenheid, die de krijgsverrichtingen der Fransche troepen kenmerkte, terwijl onder de gealliëerde Mogendheden verdeeldheid en onderlinge naijver heerschten, was de uitslag wel te voorzien. De beide jonge prinsen waren mede te velde getogen en onderscheidten zich, vooral prins Frederik, door onversaagde dapperheid. Een oogenblik na het eerste voortdringen van den vijand scheen het of de kans keerde ten gunste van de legers der Verbonden Mogendheden. Breda, Geertruidenberg, die reeds in 's vijands handen gevallen waren, werden hernomen; maar de verademing duurde kort. De Engelschen en Pruisen moesten weder wijken en gaven den strijd tegen de alles overheerschende, onwederstaanbare Republieken en daarmee de verdediging der Nederlanden op. Met hunnen aftocht had voor de eens zoo machtige en bloeiende Republiek der Geünieerde Provinciën het laatste uur geslagen. In het einde van het jaar 1794 waren schier

alle vestingen in het Zuiden des lands in de macht der Franschen en Bataven, gelijk men de onder geleide der eersten terugkeerende uitgeweekenen noemde. De felle vorst, die in December inviel, maar vooral in het begin van Januari tot eene ongekende strengheid wies, sloeg een brug over de rivieren, die nu den vijandelijken troepen met hun geschut eenen veiligen, gemakkelijken overtocht verleenden. Spoedig hadden de zegevierende Republikeinen Utrecht bereikt. Het Staatsche leger, door zijne bondgenooten verlaten en door herhaalde verliezen verzwakt, moest naar Holland wijken, en met verbeteren woede keerden de beide jonge prinsen naar 's Gravenhage terug. Hier verkeerden allen in groote spanning, en bedenkende hoe te Parijs, in den Temple, de Fransche koning met zijn gezin langzaam was doodgemarteld, begon men te begrijpen, dat het hoog tijd werd voor de vorstelijke familie, althans voor de prinsessen, om den Haag te verlaten, wilden zij geen gevaar loopen van door de Franschen te worden opgelicht en dan misschien het vreeselijke lot der Bourbons te moeten deelen. Want reeds waren de Franschen de provincie Holland zelve binnengedrongen, voorafgegaan door een hoogdravend manifest, vol van de schoonste beloften aan het Bataafsche volk.

„Overwinnen of sterven, dat is het eenige wat ons overblijft,” had prinses Wilhelmina haren zonen in het leger geschreven; „indien er nog een middel is om het vaderland te redden, ziet, dat gij het aangrijpt; op u beiden is de verwachting van het volk.” Zelve was zij ook niet wer-

keloos gebleven; de door Gecommitteerde Raden uitgegeven publicatie, waarin nog in het hachelijkst oogenblik op eenen krachtigen wederstand der ingezetenen werd aangedrongen, had zij met grooten ijver gesteund. Door besprekingen met Gijsbert Karel van Hogendorp, met den heer Royer en anderen, wist zij door dezen het plan tot eene algemeene wapening te doen ontwerpen en in gang brengen; met groote vastberadenheid ruimde zij tal van bezwaren uit den weg. Een plotselinge dooi had bovendien de hoop gewekt, dat men, zelfs nu nog, tot het oude, beproefde middel, de overstroming, zijne toevlucht zou kunnen nemen. Die hoop bleek spoedig ijdel, daar de vorst weder met verdubbelde strengheid inviel. Maar wat Wilhelmina's pogingen meer nog dan de weersgesteldheid vruchteloos maakte, dat was de heimelijke tegenwerking der patriotten, die de Franschen niet als vijanden beschouwden, maar ze veeleer als verlossers tegemoet zagen. Bedroevend klein, slechts 7000, was het getal der landzaten, die aan den wapenroep gehoor gaven; de meesten bovendien nog onder beding van niet naar de grenzen op te rukken. Tevergeefs was Wilhelmina's verzet tegen den loop der omstandigheden, en bij haren gemaal vond zij geen steun. Angstvallig en onbekwaam om de omwenteling te leiden, die het gevolg van de overwinning der Franschen zijn zoude, vreesde Willem V eenerzijds aan hen te worden uitgeleverd en anderzijds meende hij, nu de oorlogsverklaring hem persoonlijk gegolden had, het Nederlandsche volk het offer schuldig te zijn van door zijn vrijwillig terugtreden den

wrok der vijanden te verzoenen. Hij had zich reeds vertrouwd gemaakt met het denkbeeld, om evenals in 1787 den Haag te verlaten. Vernemende, dat de uitgeweken Bataven bij de Fransche legerhoofden krachtig bleven aandringen op de verwijdering van zijn Huis uit de Nederlanden, had hij op oudejaarsdag een twintigtal Scheveningsche pinken afgehuurd, die gereed moesten blijven om elk oogenblik zee te kiezen en die hij met een deel zijner kostbaarste bezittingen deed bevrachten. Voorzichtigheids halve deed hij ook zijne vertrouwdste beampten met eenige bedienden naar Engeland oversteken, ten einde toebereidselen te maken voor de aankomst der prinsessen.

Zonder hare zelfbeheersching te verliezen voelde prinses Wilhelmina met ieder uur hare onrust toenemen, nu alle uitzicht op verdediging en tegenstand verdween en geen andere uitweg openbleef dan snelle vlucht. Zij hoopte, dat men zich zonder verwijl zoude inschepen op een fregat, dat de vice-admiraal van Kinsbergen bij den Helder voor den erfstadhouder en zijn gezin in gereedheid hield, om dan koers te zetten naar eene Duitsche haven, van waar zij zich naar hare dochter Louise in Brunswijk wilde begeven. Maar nadat 's prinsen weifelhoedigheid het gunstige oogenblik ongebruikt had laten voorbijgaan, werden onze havens geblokkeerd door felle vorst en hevige stormvlagen uit het Oosten. Intusschen volgde in het Binnenhof de eene Jobstijding op de andere. Groote transporten zieken en gewonden waren te Amsterdam aangekomen; te Utrecht was de omwenteling uitgebroken; de émigrés vluchtten inder-

haast voor de Fransche troepen; Fransche patrouilles drongen van alle zijden over de bevroren wateren de provincie binnen; binnen tweemaal vier en twintig uur kon de voorhoede van het leger in den Haag zijn, en tot overmaat van ramp volgde het bericht, dat het zoowel te Hellevoetsluis als te den Helder voor goed onmogelijk geworden was om uit te loopen. Met bittere gelatenheid schreef Wilhelmina bij het vernemen van deze tijding aan hare dochter: „Er blijft ons dus niets anders over dan te „Scheveningen ons fortuin te gaan zoeken op een pinkje.” Maar ook daartoe moest nog gedurende drie lange dagen op gunstigen wind worden gewacht. Eindelijk, Zaterdag den 17^{den} Januari 1795, bedaarde de felle Oostenwind en liep om naar het Zuiden. Persoonlijk gaf Willem V nu den Algemeenen Staten kennis van zijn voornemen om den volgenden dag te vertrekken, onder mededeeling, dat hij zijne beide zonen eervol van het bevel over de Staatsche troepen had ontheven. Daar hij voorzag, verklaarde hij, welk lot hem bij het verder voortdringen van den vijand te wachten stond en hij „geen obstakel wilde zijn „aan den vrede, die voor de goede ingezetenen noodig „was, wilde hij zich voor een tijd met zijne geheele „Familie van hier retireeren.” De Staten billikten 's prinses besluit, zonder dat ter eener noch ter anderer zijde sprake was van ontslag uit des stadhouders hooge waardigheden in de Republiek.

Ofschoon men de afreis geheim had willen houden, werd de tijding daarvan nog dienzelfden avond als een loopend

vuur in de residentie verspreid en in patriotsche kringen met luidruchtige vreugde vernomen. Den volgenden morgen, Zondag, een der koudste dagen van dien zeldzaam kouden winter, bewogen zich reeds vroegtijdig honderden menschen op het Buiten- en het Binnenhof. Een uur vroeger dan prinses Wilhelmina gewoonlijk ter kerk reed, stonden twee hofrijtuigen voor den westelijken uitgang van het stadhouderlijk kwartier gereed, terwijl een tiental koetsen aan de overzijde waren geschaard. Kwartier vóór achten reed ook het rijtuig van den hofmaarschalk van den erfprins op, onmiddellijk gevolgd door dat van de erfprinses, die vergezeld was van eene enkele hofdame en van den kleinen „Guillot” zittende op den schoot zijner verzorgster, verhaalt de heer F. de Bas in zijn fraai werk: *Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd*. Haastig klom de jonge vorstin de trap op en begaf zich naar het kabinet der prinses van Oranje. Eenige oogenblikken later verscheen deze met hare schoondochter en haar kleinzoon, door prins Willem en zijne beide zonen begeleid, in de vroegere gehoorzaal, waar de hofdames en de meest intieme kennissen van Hare Hoogheden haar opwachtten. De prinses was geheel in reistoilet en in eenen langen, zwaren mantel gehuld. Met hare schoondochter ging zij den kleinen kring rond. Allen bood zij de hand, die door de dames snikkend werd gekust; ook de erfprinses versmolt in tranen. Prinses Wilhelmina beet zich op de lippen en sprak geen woord. „Het gemis van „macht en aanzien, dat zal wel gaan,” had zij eenigen tijd te voren geklaagd, „maar het oogenblik van scheiden zal

„vreeselijk zijn.” Slechts kort duurde het afscheid en daarna daalden de vorstinnen de trap af, waar het geheele dienstpersoneel langs stond geschaard. Toen de prinses van Oranje onder aan de gaanderij verscheen, gingen er gesmoorde kreten op uit de niet meer door de wacht te weerhouden volksmenigte. Op het voorbeeld van den baljuw, die hier met burgemeester en schepenen de vorstinnen opwachtte, ontblootten de naastbijstaanden het hoofd, doch de meesten bleven gedekt, wat de gemalin van den erfstadhouder zichtbaar deed verbleeken. Luide juichkreten weergalmden echter bij het verschijnen van den tweejarigen prins, en het voor zijnen leeftijd zeer ontwikkelde kind kraaide van pret bij het zien der woelige menigte. Hartstochtelijk drukte de erfprinses, die nauwelijks scheen op te merken wat er om haar heen geschiedde, in het rijtuig haar kind aan hare borst en wikkelde het in de plooiën van haren met bont gevoerden mantel. Onmiddellijk reden de koetsen op, den ouden Scheveningschen weg met al zijne historische en liefelijke herinneringen langs. De korte rit was voldoende om de gemalin van Willem V hare gewone bedaardheid te doen hernemen. Een vriendelijke glimlach speelde haar zelfs weder om de lippen, toen in de nabijheid van de eerste huizen van het dorp eenige met Oranje getooide visschers haar te gemoet kwamen en zich als eene wacht om de rijtuigen schaalden. Klagend en dof klepte de kerkklok over de dikbesneeuwde duinen; maar de schare richtte ditmaal hare schreden, het bedehuis voorbij, naar het strand, om met weemoedige aan-

doening getuige te zijn van het ongewone schouwspel op de breede wateren. Langzaam daalden de hofkoetsen de duinhelling af tot waar de pink van Michiel de Heyer lag, wiens boot voor de vorstelijke vrouwen was bestemd. Met vasten tred verliet prinses Wilhelmina het rijtuig en liet eenige oogenblikken, in diep nadenken verzonken, hare oogen weiden over de onmetelijke zee, over het met groote ijsschollen bedekte strand en over de plumpe bomschuiten, die gereed lagen om haar en de haren weg te voeren. Toen keerde zij zich om, nam haren kleinzoon van den arm zijner verzorgster, alsof zij dien schat der toekomst aan niemand toevertrouwde en stapte met hare schoondochter in de gereed liggende boot, om naar de voor haar bestemde pink te roeien. De gespierde arm van Michiel de Heyer tilde daar de beide vorstinnen en het kind aan boord; eenige hofdames volgden op de andere pinken en weldra staken twaalf bomschuiten in zee. Een stevige bries deed de zeilen zwellen en vóór den middag was de kleine vloot uit het gezicht.

Toen het laatste zeil aan de kim verdween, reed een bode in vollen draf naar het Binnenhof, waar de erfstadhouder het bericht van het vertrek der zijnen verbeidde, om na de vervulling van eenige laatste ambtsplichten te volgen.

Intusschen dobberde de kleine vloot, die de prinsessen overbracht, zonder eenige beschutting op de groote zee. Een Fransche kaper zoude dien nacht gemakkelijk eenen kostbaren buit hebben kunnen maken; en de negen-entwintig uren van den overtocht duurden eindeloos voor de

reizigsters, die reeds door de voorafgaande spanning waren afgemat. De ijzige, snerpemde wind, de vermoeienis, de uitputting door gebrek aan het meest gewone comfort, deden alle gesprek verstommen. Het geluid van het een-tonige klotsen der golven tegen den boeg van het schip werd slechts afgewisseld door het aanroepen der stuurlieden. Verstijfd en verkleumd door de ontzettende koude van dien nacht, verstoken van ieder middel van verwarming, werden de prinsessen ten slotte door eenen dommeligen slaap bevangen, die wel geene verkwikking bracht, maar alle leed en ellende toch voor een oogenblik deed vergeten.

Nog in den voormiddag van den 19^{den} Januari 1795 kreeg schipper de Heyer Yarmouth in het gezicht. Hij haastte zich eenen breeden Oranjewimpel in top te hijschen en de prinsessen te waarschuwen. Spoedig verschenen de doorluchtige vrouwen met den kleinen prins aan dek en bleven daar uitzien naar de snel naderkomende kust van Engeland. Te Yarmouth was men de komst van het vorstelijk gezin wachtende. Reeds op verren afstand bulderden de eerschoten van het wachtschip. Het kind verschrikte en klemde zich luid schreiend aan de borst zijner moeder. Met moeite bracht de erfprinses haren Guilot tot bedaren. In die kindertranen bij den welkomstgroet der metalen monden, zagen de vorstelijke bannelingen een voorbode van verdriet en ellende. En de toekomst heeft haar voorgevoel wel bevestigd. ¹

---

¹) F. de Bas. Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd.
I pag. 425.

III

De vluchtelingen, bij wie de prinsen zich weldra aansloten, vonden aan het Engelsche hof bij koning George III en diens gezin een uiterst welwillend onthaal. Zoodra deze van hunne aankomst was onderricht, deed hij hun het kasteel Hampton-Court tot verblijf aanbieden, waarop het stadhouderlijk gezin, om de daaraan verbonden herinneringen aan Willem III, meer dan op eenige andere plek in Engeland betrekking hebben moest. Het was eene vriendelijke gedachte; maar in het eerst was Wilhelmina onvatbaar die bedoeling te waardeeren. Het oude paleis was schoon gelegen in eenen heerlijken parkaanleg tusschen vruchtbare bouwlanden, en maakte ook zelf met zijne door klimop omrankte muren aan den oever der langzaam en statig voortgolvende rivier eenen vriendelijken indruk. Maar in de sombere stemming, waarin de vorstin bij het binnenrijden der kloosterachtige hoofdpoort verkeerde, had zij geen oog voor natuurschoon. „Hampton-Court”, schreef zij aan hare dochter, „is een reusachtig gebouw, een bont „samenstel van verschillende stijlen. Het hoofdedeelte is „opgetrokken in onzuiver Gothisch en heeft groote overeenkomst met eene gevangenis.” Alleen het terras langs de rivier en de achtergevel aan de zijde van het park, die haar aan Sans-souci herinnerden, konden haar behagen.

Zeven lange jaren zoude het stadhouderlijk gezin op

Hampton-Court vertoeven; maar in den beginne bleef althans Willem V zich vleien, dat de loop van zaken in Holland nog eene wending zoude nemen, waardoor hij en de zijnen er veilig konden wederkeeren. Gretig zocht hij elken morgen de berichten dienaangaande in de *Times*, de *Telegraph* en de Hollandsche couranten; maar deze brachten hem steeds nieuwe teleurstellingen. Diep voelde hij zich bovendien gegriefd door de onbeschaamde lasteringen, waardoor de democratische toongevers in 's lands raadzalen hunne handelwijze te zijnen koste trachtten te rechtvaardigen. De openbare verkoop zijner roerende goederen en de inbeslagneming van de hem persoonlijk toebehoorende lusthuizen en bezittingen, van het Loo, van het Huis te Dieren, van zijn kasteel te Breda, van het Oranjewoud in Friesland, zoodat ten slotte alleen de opbrengst zijner Nassausche erflanden te zijner beschikking bleef, bracht hem in groote moeilijkheden; en de ongelukkige vorst klaagde terecht, dat de Republiek hem behandelde als eenen misdadiger en niet, zooals hij toch gerechtigd was te verwachten, als een ingezetene, die het land met voorkennis en toestemming van den wettigen soeverein, de Staten, had verlaten en dus ook aanspraak had op de bescherming der wet. Maar als altijd uitten 's prinsen gewaarwordingen zich in klachten, niet in daden. Vruchteloos trachtte prinses Wilhelmina hem te overreden om door openbare geschriften en door adressen aan verschillende buitenlandsche hoven de onvervreembare aanspraken van het Huis van Oranje op de Republiek der

Vereenigde Nederlanden te handhaven en niet door zijn stilzwijgen voet te geven aan het algemeene misverstand, dat de erfstadhouder afstand had gedaan van zijne waardigheden.

Voor zich zelve schikte Wilhelmina, toen haar veerkrachtig gemoed zich weder had opgericht na den eersten druk, zich met groote geestkracht in haar lot. Met levendige belangstelling volgde zij den loop van alle gebeurtenissen, die van invloed konden zijn op het lot der Republiek en van haar Huis. IJverig bleef zij in betrekking met de ministers, met parlamentsleden, met vreemde gezanten. Zonder deel te nemen aan groote feesten, knoopte zij kennis aan met aanzienlijke familiën te Londen en bezocht met de erfprinses trouw elken Donderdag den *cercle* der koningin van Engeland te Kew. Hare liefste uitspanning werden bezoeken aan musea, aan kerken, aan schilderijenverzamelingen en historische merkwaardigheden. Met toenemende belangstelling vorschte zij nu ook op Hampton-Court zelf naar de sporen, die op de hechte muren van het oude kasteel waren achtergebleven, van gebeurtenissen van verschillenden aard, van de dagen van Hendrik VIII tot die van den grooten Stadhouder-Koning. Ook werd zij meer en meer geboeid door de kunstschaten en den rijkdom van historische relieken, door eene reeks van opeenvolgende geslachten bijeengebracht, waarmede de honderden vertrekken, de gangen, de zalen en de trappen kwistig waren versierd. Het meest verrukten haar de wereldberoemde cartons van Rafaël, die inderdaad ook het grootste

sieraad van Hampton-Court uitmaken. Bij die tafereelen, zeven in getal, onder andere voorstellende de wonderbare vischvangst, de verschijning van Jezus op het meer van Tiberias, de genezing van den kreupelen door Petrus en Johannes, den dood van Ananias, Paulus op den Areopagus, ontving de kleine Guillot van moeder en grootmoeder zijne eerste lessen in de Bijbelsche geschiedenis, gelijk hij zich later als koning Willem II nog zeer goed herinnerde.

Met haren opgewekten geest was prinses Wilhelmina de ziel der „Hollandsche kolonie”, de door haar gebezigde benaming voor haar gezin met haar gevolg in Engeland. Aanvankelijk bestond deze kolonie slechts uit de personen en bedienden, die in Januari mede waren overgekomen, maar zij breidde zich allengs uit door de aankomst van talrijke vrienden der Oranje's uit 's Gravenhage en elders. Een twintigtal aanzienlijke families genoot weldra mede op Hampton-Court de gastvrijheid van het Engelsche hof. De levenswijze der Oranje's te midden van dezen kring van getrouwen was uiterst eenvoudig. Men gebruikte gezamenlijk het ontbijt en het middagmaal, dat van vijf tot zeven uur duurde. Des avonds om negen uren vereenigden allen zich weder bij de prinses aan de thee en bleven tot elf uur samen, terwijl de vorstinnen en hare dames zich dan meest onledig hielden met handwerken of met schaken en de heeren whist speelden.

Maar den beiden jeugdigen prinses was dit leven van lijdelijk toezien en afwachten ondragelijk; en verschil van in-

zicht tusschen hen en hunne ouders bracht verdeeldheid in het stadhouderlijk gezin. De erfprins wachtte hulp van Pruisen in tegenspraak met de opvatting zijner moeder, die meende, dat alleen krachtige steun te wachten was van Engeland, dat groot belang had bij eene revolutie in Holland, omdat van daar uit met de meeste kans van slagen tegen Frankrijk kon worden opgetreden. Kort na hare aankomst te Hampton-Court had Wilhelmina bovendien den noodlottigen toestand, waarin zij met de haren verkeerde, aan haren koninklijken broeder blootgelegd. Deze had zijne zuster echter met geen enkel woord geantwoord; alleen had hij zijne dochter, de erfprinses, uitgenoodigd zich bij hem in Berlijn te komen vestigen. Over die handelwijze gekrenkt, gebelgd over het feit, in die dagen ook zeker niet van beteekenis ontbloot, dat haar broeder in een schrijven aan haren gemaal dezen zijnen titel had onthouden, en ontrust door de gedachte reeds van scheiding van hare schoondochter, van haren kleinzoon vooral, werd prinses Wilhelmina tegen hare gewoonte heftig en harts-tochtelijk bij hare pogingen om haren zoon tot andere gedachten te brengen en te voorkomen, dat deze door eenige handeling zijnerzijds voedsel gaf aan de in de laatste tijden toenemende spanning en verbittering tusschen de hoven te Londen en te Berlijn. Zij kende bovendien de diepe zedeloosheid, waarin haar broeder leefde en dachtte den invloed van de bezoedelde atmosfeer van het Berlijnsche hof voor hare kinderen. Met de bewering van haren zoon, dat de overkomst van 's konings dochter

den ijver van dezen voor het herstel der Oranje's in de Nederlanden zoude prikkelen, spotte zij. Zij wilde niet gelooven, dat dezelfde mogendheid, die nog geen jaar geleden met verzaking van alle vroegere beloften den stadhouder in den steek had gelaten, zich thans eenige inspanning zoude getroosten om den uitgeweken stadhouder in zijn gezag te herstellen. Voor haar bleef Engeland, „het eenige land, dat willens en bij machte was om de „Republiek der Zeven Provinciën te bevrijden.” De toekomst zoude haar gelijk geven; maar voor het tegenwoordige bleef haar protest vruchteloos. Tevergeefs ook trachtte zij hare schoondochter tot blijven te bewegen; deze kende geen anderen wil dan dien van haren echtgenoot en maakte zich gereed dezen, die reeds vooruit was gereisd, naar Berlijn te volgen.

Met haren gemaal geleidde Wilhelmina de erfprinses naar Colchester, waar deze zich zoude inschepen. Het afscheid van den kleinen Guillot vooral viel haar ontzettend zwaar en het ontbrak haar aan den moed om, zooals eerst haar voornemen was geweest, het kind zelve aan boord te brengen. In April 1796 ontving zij de tijding van de behouden aankomst der reizigers, en in de zomermaanden volgde het bericht van de geboorte van eenen tweeden kleinzoon (prins Frederik der Nederlanden). In haar bekommerd gemoed schreef Wilhelmina daarop aan hare dochter te Brunswijk: „In de tegenwoordige omstandigheden is vermeerdering van familie voor ons nauwelijks „te wenschen; maar ik beschouw het toch niet als een

„ongeluk. Als de Goede God kinderen geeft, zal Hij ook „in hunne behoeften voorzien . . . . En het is een groote „zegen voor Guillot, die gevaar liep erg bedorven te worden, zooals dat altijd het geval is met éénnige kinderen.” „Ik behoef u niet te zeggen,” schreef zij tegelijkertijd aan haren zoon, „hoezeer deze gebeurtenis mij heeft verblijd. „Maar zoovele verschillende gewaarwordingen streden om „den voorrang, dat mijne vreugde zich in het eerst alleen „in tranen luchten kon. Ook nu, terwijl ik schrijf, kan ik „ze niet bedwingen . . . Een ander maal zal ik vriend Guillot” (hij had haar zijn eerste briefje geschreven) „voor zijn „aardig schrijven dank zeggen en er op antwoorden. Ik „weet niet recht in welke taal ik het doen zal; maar ik „denk, dat Hollandsch het best zal zijn, dan onderhoudt hij „die taal en ik doe het liever zoo; het herinnert dan nog „aan oude tijden.”

In hare verlatenheid hechte de prinses van Oranje zich nu nog inniger dan te voren aan haren jongsten zoon, aan prins Frederik, die, in de gelederen van het Oostenrijksche leger tegen Frankrijk strijdende, door zijnen onversaagden moed en uitnemend beleid aller oogen tot zich trok. Zijn roemrijk aandeel in eene reeks van overwinningen aan Rijn en Donau schonk eenige vergoeding voor de nieuwe rampen, die de Oranje's slag op slag bleven treffen. Pruisen offerde, zooals Wilhelmina wel had voorzien, om eigen verliezen te dekken, zonder eenigen schroom de belangen zijner bondgenooten op. Het erkende de Bataafsche Republiek en zond, om Frankrijk te believen,

eenen gezant naar den Haag. Ook de dood van Wilhelmina's broeder bracht in de door Pruisen gevolgde politiek geene verandering. Ofschoon de jonge koning, Friedrich Wilhelm III, met zijnen neef en zwager, den erfprins van Oranje zeer bevriend was, bleef hij in de staatkundige woelingen dier dagen aan het door zijnen vader gevolgde stelsel van onzijdigheid vasthouden, om weldra te ontdekken, hoe gevaarlijk en zelfs onmogelijk het was, onzijdig te blijven in den maalstroom der omwenteling, waardoor geheel Europa in beroering verkeerde. Trots al zijne pogingen om den vrede te bewaren, kon hij den oorlog met Frankrijk niet ontgaan en de verwoesting van het Nassausche door de Fransche legerbenden was eene nieuwe bron van ellende voor de Oranje's. Alle grafelijke inkomsten werden er met beslag belegd, en op hetzelfde oogenblik werden de geldelijke moeielijkheden van Willem V ten top gevoerd door het bankroet van een groot bankiershuis. Het geld eener leening, in Hannover gesloten, was opgeleend en behalve eenige kleine kapitalen bleef den erfstadshouder nu niets meer over dan zijne juweelen en zijn tafelzilver. Als Job in het oude Bijbelverhaal, troffen het Huis van Oranje voortdurend nieuwe slagen, en de zwaarste was wel voor Wilhelmina de verpletterende tijding, dat haar zoon, haar Frederik, de held, die nog zoo pas op vier en twintig jarigen leeftijd tot opperbevelhebber van het leger in Italië was benoemd, eene bevordering, die hij, zooals zijne moeder met blijden trots getuigd had, niet aan „gunstbewijs maar uitsluitend aan zijn gedrag gedurende

„den laatsten veldtocht had te danken,” dat de jonge man, in wien de oude, glansrijke traditie der Oranje's scheen te herleven, te Padua op het onverwachtst door kwaadaardige koortsen was weggerukt.

Steeds hopeloozer werden de vooruitzichten voor den stadhouder en de zijnen. Toch kon Wilhelmina zich niet verheugen, toen de Bataafsche Republiek in verbond met Frankrijk aan Engeland den oorlog verklaarde en de strijd werd geopend door eenen zeeslag tusschen Hollanders en Engelschen bij Kamperduin, waarin de eersten onder den admiraal de Winter werden geslagen. De nederlaag der Hollanders, de zegepraal der Engelschen, dat beteekende eenige vermeerdering van kans op herstel van het stadhouderlijk gezag; toch schreef Wilhelmina daarover met een verdeeld gemoed aan hare vertrouwde, prinses Louise: „Wij *moeten* ons wel verblijden over de nederlaag van de „Winter; maar Kamperduin is toch weder een nieuw „onheil voor Nederland.” Met Willem V was zij ook daarin één van zin, dat haar de belangen van Nederland boven die van het Huis van Oranje gingen. Eene teleurstelling was daarom toch het mislukken der Engelsche landing in Holland, waarbij de erfprins zich in naam zijns vaders aan het hoofd der troepen stelde; maar waarvan de ongelukkige afloop den toestand der Oranje's na eene korte opflikkering van hoop nog hopeloozer scheen te maken. Als altijd was Wilhelmina weder de eerste, om zich op te richten. Zij stemde den erfprins tot bezadigdheid en wist ook hare dochter op te

beuren, die tegen het einde van het jaar 1799 nog meer verslagen scheen dan vier jaren vroeger. Ook beijverde zij zich, om den moed der prinsgezinden in Holland levendig te houden en voortdurend met hen in betrekking te blijven door brieven en mededeelingen.

Doch altijd duisterder werd de toekomst. Napoleons ster was rijzende, en steeds grooter en geduchter werd het machtige Frankrijk, waarmede de Bataafsche Republiek nu eng verbonden was. In 1802, bij den vrede van Amiëns, erkende thans zelfs ook Engeland, buigend voor den wil van zijnen onverwinnlijken tegenstander, de Republiek in den vorm, waarin deze zich na het vertrek van den stadhouder had geconstitueerd. Alle hoop, om nog eens door hulp van Engeland in zijne waardigheden te worden hersteld, werd daarmede voor den erfstadhouder voor goed vernietigd. Maar nu was voor Willem V in Engeland geen blijven meer. Hij weigerde langer de gastvrijheid te genieten in een land, waar hij zich zoo trouweloos behandeld achtte. Met eene voortvarendheid, die zonderling afstak bij zijne gewone besluiteloosheid, haastte hij zich naar Duitschland, naar Nassau, dat met den vrede weder tijdelijk in zijn bezit was gekomen, en reisde af nog eer prinses Wilhelmina hem volgen kon.

Rustiger bezag deze den stand van zaken. Ook voor haar waren de bepalingen van den vrede van Amiëns, na zeven lange jaren van wachten en hopen, eene grievende teleurstelling. Maar zij gevoelde, dat de vriendschap van het Britsche hof voor haar en de haren onveranderd was ge-

bleven, al had de staatkunde van Engeland na den mislukten aanslag op Holland in 1799 en na het aftreden van den minister Pitt eene geheele wijziging ondergaan. Zij gloeide van dankbaarheid voor de koninklijke familie, die haar met raad en daad, ook met ruime toelagen in hare geldelijke moeielijkheden had bijgestaan, en zij zag bij veel zorg voor de toekomst toch ook een groot lichtpunt in het vooruitzicht op een spoedige hereeniging met kinderen en kleinkinderen. „Morgen reist uw vader af,” schreef zij aan prinses Louise, „en als het God behaagt, zal ik u over eenige maanden in „de armen mogen drukken. Het genot van weder te midden „mijner kinderen en kleinkinderen te zijn, zal mij over het „verleden troosten en mij doen vergeten, dat ons lot in „de toekomst nog een duister raadsel is. Maar ik zoude al „zeer ondankbaar zijn, als ik dit land verliet en niet levenslang erkentelijk bleef voor de gastvrijheid, die wij hier „genoten hebben, en voor al de bijzondere blijken van „vriendschap van den koning en van het geheele koninklijke „gezin. Toch zal een verblijf in het Nassausche, hoe onaanzienlijk het zij, ook zijne goede zijde hebben, zoo het ten „minste voor ons behouden mag blijven en wij het in rust „en vrede mogen bewonen. Maar ik acht den tegenwoordigen „toestand van Europa zóó onzeker, dat men nergens staat „op kan maken . . . Als Weenen en Berlijn verdeeld raken „en Bonaparte in troebel water visschen wil, dan is het „wel te vreezen, dat wij Nassau niet zullen kunnen behouden . . . Ik wilde wel, lieve Loulou, dat ik zeggen kon, „dat een samenloop van blijde omstandigheden ons weder

„tot elkander brengt; helaas, het tegenovergestelde is waar.
„Maar zooals ik zeide, het genot van u weder te zien zal
„veel zorg en leed verzachten, en wat kunnen wij beter
„doen dan het verledene laten rusten en dankbaar aanvaarden
„wat de Hemel ons nog te genieten geeft?”

In Duitschland teruggekeerd, betrok Willem V, na een kort bezoek aan zijne dochter te Brunswijk, het kasteel Oraniënstein in Nassau, aan den linkeroever van de Lahn, tusschen Limburg en Dietz. Het slot was gebouwd door Albertina Agnes, die er na den dood van haren echtgenoot veel vertoefde, en was ook nog in later jaren door Amalia van Anhalt vergroot en verfraaid. Het stemde den ouden stadhouder overgelukkig weder op eigen grond en bodem te staan; hij haastte zich het oude gebouw zoo geriefelijk mogelijk te maken vóór de aanstaande komst zijner gemalin. Aan de mogelijkheid, dat nu nog, na den vrede, de Fransche overweldiger hem het rustig bezit van dit overblijfsel zijner erflanden zoude misgunnen, eene mogelijkheid, die voor prinses Wilhelmina reeds bijna eene waarschijnlijkheid was, dacht hij niet. Als een donderslag trof hem dan ook het bericht, dat Bonaparte, behoudens eene nader te bepalen schadeloosstelling, voornemens was over Nassau te beschikken. Ook uit Hampton-Court, waar zij nog verblijf hield, slaakte de prinses van Oranje eenen noodkreet bij het vernemen van de wel niet geheel onverwachte, maar daarom niet minder pijnlijke tijding. „Men wil ons nu ook het arme Nassau ontnemen,” klaagde zij hare dochter, „ons vaderlijk erfdeel, onze laatste toe-

„vlucht; maar ik hoop dat God dien slag toch nog ge-
„nadiglijk af zal wenden.” De energieke vrouw dacht er
echter niet aan zich te buigen voor den oppermachtigen
heerscher, die overal zijn wil als wet deed gelden. Met
verontwaardiging vernam zij het bericht, dat haar gemaal,
uit vrees van Nassau te verliezen en op aandrang van
zijnen zoon, zich persoonlijk met Bonaparte in betrekking
had gesteld en den erfprins had afgevaardigd naar Parijs.
In brief op brief smeekte Wilhelmina haren zoon „om het
„moderne Capua, dat hem aan allerlei verleiding bloot-
„stelde, ten spoedigste te verlaten, daar zijne tegenwoordig-
„heid daar toch niets goeds kon uitrichten.” En weder gaf
de uitkomst haar gelijk. Volgens de voorwaarden van den
vrede van Amiens zouden de kleinere vorsten van Duitsch-
land schadeloosstelling ontvangen voor geleden verliezen,
ook de erfstadhouder voor de in de Nederlanden in beslag
genomen goederen van zijn Huis. Het vorstendom Fulda
echter, dat Willem V werd aangeboden als vergoeding
voor wat hem in en om de Nederlanden was ontnomen,
stond in geene vergelijking tot de geleden verliezen en
bestond grootendeels uit gesecculariseerde goederen. Maar
behalve dat het onvoldoende der schadeloosstelling hem
kwetste, stuitte het bezit van onteigende kerkelijke be-
zittingen den prins van Oranje tegen de borst. Hij zag er
een revolutionnair beginsel in, dat hij ook niet zijdelings
wilde huldigen. Met iets van de oude fierheid van zijn
geslacht zeide hij: „ik wil geen gestolen goed aannemen,
„doch de regeering van Nassau voortzetten in overeen-

„stemming met mijn verleden.” Wetende echter, dat zijn zoon andere staatkundige begrippen voorstond, en dat deze, trots menige te Parijs ondervonden vernedering, even als zoo menigeen vóór hem, ook geraakt was onder de bekoring, die van den persoon van den eersten consul uitging, wenschte hij al zijne rechten op den erfprins over te dragen, voor zich zelve niets behoudende dan Nassau, dat men hem voorloopig nog liet.

Dit besluit had de volle instemming zijner gemalin, die zich om dezen tijd te Oraniënstein bij hem voegde. In het eind van Juni van het jaar 1802 kwam zij er aan. Stad en slot waren te harer eere feestelijk versierd; van alle tinnen en torens wapperde de Oranjevlag. Onder eene groote eerepoort bij de minerale bronnen van Fachingen, wachtte de prins haar op met zijne kinderen en kleinkinderen. Prinses Wilhelmina genoot van het hernieuwde samenzijn met al de haren, met Guillot vooral en met den kleinen prins Frederik, dien zij nog nimmer had gezien, op wien al de liefde voor haren gestorven zoon was overgegaan en van wien zij nog kortelings geschreven had: „Moge God hem doen gelijken op hem, wiens naam hij „draagt en mogen zijne ouders nimmer het leed smaken „van hem te verliezen; de arme kleine is mij nog liever „geworden, sinds hij in zekeren zin in de plaats komt „van mijnen Frits.” Zij hield innig veel van kinderen en wist beide knapen op Oraniënstein voor goed aan zich te verbinden; ook verstond zij de kunst van hen altijd bezig te houden, en gaarne vertoefden zij bij haar in hare ver-

trekken, waar zij ook goede vrienden waren met hare honden en met haren fraaien papegaai, Galathé, dien prinses Wilhelmina op al hare omzwervingen met zich had gevoerd. Zij had het dier aan Guillot geschonken, maar had het hem, omdat hij er te weinig zorg voor droeg, ook weder ontnomen met de grootmoederlijke vermaning: „onze „huisdieren zijn bijna zoo goed als onze bedienden, en wie „aan de eersten te kort doet, zoude het ook wel aan de „laatsten kunnen doen; en het zoude mij spijten voor „mijnen kleinen Willem, als dat waar was; want dat zoude „niet voor een goed karakter pleiten.” Guillot had in Engeland ook haar ongenoegen gaande gemaakt door de vele taalfouten, die hij maakte in de brieven, welke hij haar op haar verlangen in het Hollandsch schrijven moest. Thans kreeg hij op haar aandringen eenen Hollandschen gouverneur.

Maar weldra keerden Guillot en Frits met hunne ouders naar Berlijn terug; en na hun vertrek wijdde Wilhelmina zich met opgewekten zin aan de inrichting harer kleine hofhouding op Oraniënstein. Hare appartementen, waar haar gemaal reeds de schoonste schilderstukken uit het kasteel bijeen had laten brengen, liet zij smaakvol meubelen met Chineesch porselein en lakwerk. In hare particuliere zitkamer verlangde zij geene andere meubelen dan eene schrijftafel en eene kast voor hare boeken; den rand voor het vloerkleed zoude zij zelve borduren, nam zij zich voor. Na langdurige afwezigheid weder in haar vaderland teruggekeerd, nam zij thans gretig kennis, door middel van de

journalistiek en door verkeer met mannen van beteekenis, van de nieuwe maatschappelijke verschijnselen, die door den invloed der omwentelingsdenkbeelden ook in Duitschland waren gewekt. Zij geraakte in vurige bewondering voor de in die dagen zich openbarende herleving der Duitsche hoogeschoolen, die eeuwen lang gesluimerd hadden, voor de school te Koningsbergen vooral, waar Immanuel Kant in zijne wijsbegeerte de leer der humaniteit tegenover die van het toeval, alsook de wetten van zedelijkheid en van plichtsbetrachting predikte. Met belangstelling volgde zij de beweging op muzikaal gebied te Brunswijk, zich verblijvende in de in den lande herlevende vroomheid en het kinderlijk vertrouwen op God, onder andere door Weber's opera, *der Freischütz*, zoo heerlijk vertolkt. Met instemming las zij de geschriften van Madame de Staël, met hare droomen en idealen van eene gelouterde maatschappij; en met spanning volgde zij het krachtige leven op letterkundig gebied, dat van Weimar uitging, waar Göthe en Schiller het middelpunt vormden van eenen grooten kring door hen bezielde dichters en schrijvers. Het daardoor gewekte streven naar eenheid, het verhoogde nationaliteitsgevoel, de toenemende drang naar doortastende verbeteringen moesten, meende zij, Duitschland en de Hohenzollern's hernieuwen, hervormen en de kracht schenken om pal te staan onder de rampen en ellenden, die zij onvermijdelijk en aanstaande achtte. Want de schijnbare rust, waarin zij in Nassau en hare kinderen in Fulda leefden, maakte haar niet blind voor de zware schaduwen, die van Parijs over

Europa begonnen te vallen. De samengang, onder zeker vertoon van vrijzinnigheid, van Pruisen's staatkunde met het revolutionnaire Frankrijk, dat tot monarchale beginselen wederkeerde en weldra eenen keizer huldigen ging, scheen der prinses van Oranje onbestaanbaar. Vroeg of laat, misschien reeds spoedig, meende zij, moest dit verbond uit-één spatten en zoude haar vaderland het vreeselijke juk te torsen hebben van den overheerscher, die het denkbeeld der wereldheerschappij met zich omdroeg.

IV

Reeds sedert lang had de gezondheid van den stadhouder aanleiding gegeven tot ernstige bezorgdheid; toch bracht hij nog den aanvang van het jaar 1806 met zijne gemalin in Brunswijk door. Daar werd hij door herhaalde flauwten getroffen, die het ergste vreezen deden en in den nacht van 8 op 9 April stond prinses Wilhelmina met hare dochter in diepe droefheid aan het sterfbed van haren echtgenoot. Nog bij zijn volle bewustzijn greep Willem V de hand zijner gemalin en vouwde over de hare de zijne samen tot een laatste gebed; bij de woorden, „vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onzen „schuldenaren” blies hij, die zooveel had te vergeven, zacht den laatsten adem uit. Nog tot het laatste was hij hoop blijven voeden om eens in Nederland weder te keeren. Het was alsof hij juist in tijds werd weggenomen,

om geen getuige te zijn van de verheffing van 's keizers broeder tot koning van Holland, van de oprichting van het Rijnverbond, waarbij Napoleon ten bate van Murat over Nassau beschikte. Het verlies van dit oude erfgoed, sinds eeuwen in het bezit van zijn geslacht, zoude voor hem te zwaar zijn geweest.

Diep gevoelde Wilhelmina, thans prinses-douairière van Oranje, haar verlies. Zij achtte haar echtgenoot hoog om zijne rechtschapenheid, zijne eerlijkheid, zijne belangloosheid en goede trouw, en bij de verdeeldheid tusschen den erfstadhouder en zijne zonen, waartoe de staatkundige verwickelingen aanleiding gaven, had zij steeds er naar gestreefd, door hare kinderen de vaderlijke autoriteit te doen eerbiedigen. En bij haren weduwrouw voegden zich thans de snel opeenvolgende rampen, die het jaar 1806 tot een der noodlottigste in Duitschlands geschiedenis hebben gemaakt. In October van dat jaar werd Pruisen's legermacht door Napoleon bij Auerstadt en Jena gebroken en vernietigd. Spoedig daarop was de overwinnaar te Berlijn en schreef daar de wet voor aan Europa. In wilde vlucht zwierven de gezinnen der Duitsche vorsten door het land, van het allernoodigste beroofd, niet wetend waar zich te verschuilen voor het dreigende gevaar van gevangenschap. Koningin Louise van Pruisen moest tot Koningsbergen wijken, om, zelfs daar nog niet veilig, doodkrank, uren ver over het ijs naar Memel te worden gevoerd. Wilhelmina's zoon, thans prins van Oranje, zag zich zijn vorsterdom Fulda niet alleen, maar alles wat hij

bezat ontnomen. Hij verkeerde in broodsgebrek en bovendien in onwetendheid waarheen zijne vrouw en kinderen in de verwarring de wijk hadden genomen. Wilhelmina zelve was met prinses Louise uit Brunswijk naar Schwerin gevluht en van daar bij eene nieuwe nadering der Franschen naar Sleeswijk. Daar, op Deensch grondgebied, vond zij voor een oogenblik rust voor haren voet. Zij huurde er eene bovenwoning en wist in die benarde omstandigheden haren zoon toch nog geldelijk te hulp te komen. Tevens wist de krachtige, voortvarende vrouw nog veel uit Oraniënstein, Dietz en Dillenbourg voor de haren te redden; onder andere ook de Nassausche archieven en familiepapieren, die zij door vertrouwde handen naar Kopenhagen voeren liet. Ook regelde zij allerlei geldelijke aangelegenheden tot bijstand van oude getrouwen, die door de rampen van haar Huis van alles waren beroofd. Geen offer was haar daartoe te groot. Zelfs liet zij te dien einde te Londen de laatste overgeblevene kostbaarheden uit de destijds beroemde *rariteitskamer* van Willem V te gelde maken. Nederlands laatste stadhouder had zeker nooit gedacht, dat zijne kunstverzameling eenmaal zoude moeten dienen om broodsgebrek te helpen lenigen. Moedig en fier bleef Wilhelmina het hoofd omhoog houden, hoe moeilijk de toestand ook voor haar worden mocht. Reeds had zij zich gereed gemaakt, om met hare dochter naar Engeland over te steken, toen het uitbreken van den oorlog met Denemarken haar de reis onmogelijk maakte, en bij het bombardement van Kopenhagen ging alles, wat zij

voor haren zoon had weten te redden, weder verloren.

Na het sluiten van den vernederenden vrede bij Tilsitt nam de prinses-weduwe van Oranje, op aandringen van haren zoon, haren intrek bij hare kinderen te Berlijn. Ook nu weder, trots de drukkende zorgen voor de toekomst, bleef de omgang met hare kleinkinderen voor haar een altijd nieuwe bron van genot. Dagelijks kwamen zij tot haar en altijd wist zij hen te boeien door hare onuitputtelijke, levendige verhalen van het vele, dat zij had gezien en ondervonden, van de personen, die zij had ontmoet en gekend. Lang vóór de kinderen de buitengewone begaafdheden hunner grootmoeder konden waardeeren, hadden zij zich reeds innig aan haar gehecht en ook aan hunne tante, prinses Louise, die thans, weduwe geworden, de onafscheidelijke gezellin harer moeder was. Zij bewonderden haren zang, haar pianospel, hare teekeningen, haar borduurwerk. Met hunne tante woonden zij orgelconcerten bij in den Dom en andere muziekuitvoeringen, en woekerende met de kleine middelen, die haar gebleven waren, wist deze toch nog kinderfeesten aan te leggen, die voor hare beide neven de heerlijkste uitspanning waren. Maar evenals hare moeder in hare nauwgezetheid geene inbreuk dulde op orde, regel en vorm, was prinses Louise voor de knapen zonder genade, wat slordig schrift en taalfouten betrof.

Het pleit wel voor groote geestkracht bij beide vorstelijke vrouwen, dat zij vatbaar waren hierin behagen te scheppen. Want altijd duisterder werd de toekomst. Te

Tilsitt had Napoleon een verbond met Rusland gesloten, en door zijn huwelijk met eene Oostenrijksche keizersdochter wies ook daar zijn invloed. In de Nederlanden was opnieuw eene Engelsche landing mislukt. Thans heerschte daar koning Lodewijk Bonaparte, en vele oude getrouwen, die lang de Oranje's gevolgd waren op hunne omzwervingen in den vreemde, waren, de eindelooze ballingschap moede en wanhopend aan eenen keer der dingen, naar het vaderland wedergekeerd en hadden er dienst genomen onder den opgedrongen vorst. Steeds enger en dichter werd Holland aan Frankrijk verbonden; tot eindelijk in 1810 een keizerlijk decreet het eens zoo machtige en vrijheidlievende, maar thans door het continentale stelsel in handel en welvaart doodelijk getroffen en in machteloze uitputting neergezonken land geheel bij Frankrijk inlijfde. Holland werd uit de rij der zelfstandige natiën weggewischt. Ieder uitzicht op herstel der Oranje's, waarop prinses Wilhelmina nog altijd, altijd voor haren zoon was blijven hopen, scheen sinds voor goed verdwenen. Maar terwijl door conscriptie, tierceering, het verlies der kolonien, de nood in de Nederlanden tot het uiterste steeg, klonk daar in het donkerst van den nacht het prophetische zienerwoord:

Ach, de dagen
Onzer plagen,
Lieve broeders, gaan voorbij.
Uit dit duister
Rijst de luister
Van een nieuwe heerschappij.

'k Heb het vallen
Van uw wallen,
Hollands Ilium, voorspeld;
'k Zag het blaken
Van uw daken
En uw Hectors neergeveld.

Doch de dampen
Dezer rampen,
Doch de nevels dezer nacht
Zullen breken
Bij 't ontsteken
Van den dag, waarop zij wacht.

Mocht mijn lippen
Dit ontglippen,
Wat mijn brekend oog hier ziet!
Mocht ik 't zingen,
En mij dringen
Door dit wemelend verschiet!

Ja zij zullen
Zich vervullen
Deze tijden van geluk!
Deez' ellenden
Gaan volenden
En verpletterd wordt het juk.

Holland leeft weer,
Holland streeft weer
Met zijn afgelegde vlag
Door de boorden
Van het Noorden
Naar den ongeboren dag.

Holland groeit weer,
Holland bloeit weer,
Hollands naam is weer hersteld!
Holland uit zijn asch verzezen
Zal opnieuw ons Holland wezen. . . .

Nog kondigde geen enkele lichtstreep het naderen van een nieuwen dag; maar met den dichter was prinses Wilhelmina onder de eersten om de teekenen van eene beginnende ochtendschemering waar te nemen. Dat Gijsbert Karel van Hogendorp reeds heimelijk eenen terugkeer der Oranje's trachtte voor te bereiden, wist zij niet; ook hij onderhield geene briefwisseling meer met zijne beschermvrouw; alle betrekkingen der Oranje's met Hollandsche prinsgezinden waren afgebroken door overlijden, door ballingschap, door dienstneming onder koning Lodewijk eerst, daarna onder het Keizerrijk. Er was een geslacht opgestaan, dat de personen der Oranjevorsten zelfs niet meer kende, dat zelfs niet meer wist, waar zij verblijf hielden. Prinses Wilhelmina bleef echter het oog gevestigd houden op Nederland, en met groote voldoening zag zij om dezen tijd

haren Guillot, thans achttien jaren oud, dienst nemen in het Engelsche leger, dat in het Spaansche schiereiland voor het eerst den voortgang der Fransche wapenen tegenhield. Met onverzwakt vertrouwen op eene zekere overwinning rukte Napoleon desniettemin in den zomer van 1812, dwars door Pruisen, over Berlijn tegen Rusland op, om zijnen afvalligen bondgenoot, den czar, te tuchtigen. Met verbazing en ontzetting aanschouwde Duitschland die onafzienbare troepenmacht van het „grootte leger”, die schitterende ruitery, die geduchte artillerie, en luisterde in angst en spanning naar tijding omtrent den uitslag van den strijd, die niemand twijfelachtig scheen. Daar klonk het in het eerst ongeloofelijke bericht, dat de Fransche legermacht in de Russische steppen was weggemaaid en vernield door die twee geweldige kampvechters, honger en koude, en dat de onverwinlijk geachte keizer in overhaaste vlucht naar zijne hoofdstad, Parijs, was wedergekeerd. Als een eenig man stond het Duitsche volk, gelouterd en gestaald in den langen lijdentijd, in verbond met Rusland en Oostenrijk tegen Frankrijk op, en met blijden trots zag prinses Wilhelmina thans ook haren jongsten kleinzoon dienst nemen in de Pruisische gelederen. Zij zelve richtte nu reeds dadelijk hare gedachten op een mogelijk herstel van Nederlands onafhankelijkheid.

„Prins Radziwill,” zoo schreef de prinses op 5 Maart 1813 aan haren zoon, „Prins Radziwill heeft mij een schrijven „laten zien afkomstig uit Amsterdam, waarin eene beschrijving wordt gegeven van de natie en van de stemming,

„waarin die verkeerde. Die brief behelst ook het natuurlijk „verdichte nieuws, dat er eene Engelsche vloot in aantocht „is met *Willem als Koning van Holland*. Dat is natuurlijk „niet aan te nemen; wij hebben er ook enkel om gelachen; „maar het zoude toch wel van aanbelang zijn, iets met „zekerheid te weten te komen aangaande de werkelijke „stemming der natie en aangaande de wenschen van het „beter deel der bevolking. Dat ons Huis daarginds nog „altijd geliefd is, dat men er ons herstel begeert, dat geloof „ik gaarne; maar op welke wijze wenscht men ons terug? „En wat willen zij hunnerzijds doen om onzen terugkeer „mogelijk te maken? Dat zijn twee vragen, welke beant- „woording voor ons van het uiterste gewicht is. Naar mijn „bescheiden meening is het eerste wat ons thans te doen „staat: het land bevrijden van zijn tegenwoordig juk; dan „kunnen wij zien welke schikkingen de beste zijn om er „rust en welvaart te verzekeren. Zoolang de oorlog duurt, „is en blijft het moeilijk daaromtrent een bevredigend be- „sluit te nemen; er is zoo velerlei te voorzien. Maar als „men u, eene spontane opwelling volgende, tot den *troon* „mocht roepen, denk ik, dat gij niet zoudt weigeren, wel „te verstaan als dit ook strookt met de plannen der Mogend- „heden, die nu de toekomst van Europa in handen hebben. „Ik zoude u echter sterk moeten aanraden, zelfs den schijn „te vermijden van het koningschap te zoeken. Ik kan ook „niet denken, dat dat uwe bedoeling zoude wezen, al ware „het alleen om het vooroordeel, dat in het land zoo lang „tegen dezen titel heeft bestaan. Maar wat ligt er aan den

„titel, als het wezenlijke slechts wordt bereikt. Zeer noodzakelijk echter schijnt het mij, dat het Hoofd van Staat, welke zijn titel dan ook wezen moge, bij deze gelegenheid worde bekleed met de vereischte macht om de naleving der wetten te verzekeren en om naar omstandigheden te kunnen handelen, zooals het waarachtig welzijn en de veiligheid der volken voorschrijven. *Dat is mijn sentimentje*, dat ik in alle nederigheid onder uwe aandacht breng.”

De prins van Oranje achtte den tijd voor zulke berekeningen echter nog niet gekomen. „Wat Holland betreft,” antwoordde hij, „als ik het recht beschouw, vind ik het nog wat vroeg om ons nu reeds daarmede bezig te houden. Daartoe moeten wij eerst afwachten wat de komende gebeurtenissen brengen zullen. Tot nog toe zie ik niet duidelijk welk operatieplan door de Mogendheden zal worden gevolgd, en nog minder duidelijk is het mij, of de Mogendheden reeds eenige bedoeling hebben wat betreft den vorm van regeering, dien zij in Holland wenschen gevestigd te zien. Ik voor mij zelve, ik ben gehecht aan de oude vormen en begeer alleen wijzigingen voor zoover die noodig zijn om vroegere misbruiken te voorkomen, daar ik overtuigd ben, dat wij in het heel oude reeds zeer veel bezitten van wat wenschelijk is, als wij de dingen slechts kunnen terugbrengen tot het punt, waarvan de provinciale invloeden hebben doen afwijken, en zoo wij slechts kunnen verwezenlijken wat het aan prins Willem I en aan prins Maurits niet is gelukt te verwezenlijken. De Unie van Utrecht en enkele verdere instructies leveren daartoe uit-

„stekend materiaal.” Hierop werd den prins enkele dagen later, den 15den Maart, weder geantwoord: „ik geef u toe, „dat het nu nog niet de tijd is om iets te doen ter bevrijding van uw ongelukkig vaderland. Maar van verschillende zijden verneem ik toch, dat er slechts weinig „Franschen aanwezig zijn en dat de stemming der bevolking „er even goed is als hier in Duitschland. Dat is al gebleken „te Amsterdam naar aanleiding van valsche berichten omtrent de nadering van een Engelsch eskader. Maar dergelijke kleine oproeren, vooral als zij te vroeg komen, dienen „nergens anders toe dan om goede lieden zonder eenig „nut voor wie ook in het ongeluk te storten. Bij de nadering der groote legers moet het blijken, wat er nog van „de natie is te verwachten.” . . . „Daar er verschillende „legerkorpsen zijn,” berekende de prinses-douairière nu verder, „is het waarschijnlijk te achten, dat althans één er „van in de richting van Holland zal trekken. Men zegt dat „wij binnenkort zullen hooren van het Zweedsche korps „dat reeds zoo lang geleden werd toegezegd, en nu Zweedsch „Pommeren door de Franschen is ontruimd, kan het van „die zijde ook gemakkelijk naderen. Maar velen meenen, „dat de Zweden elders zullen worden ontscheept en heel „waarschijnlijk aan den Weser om dan allereerst de Franschen in Holland te bedreigen.” — „Ik zie wel,” schreef de prins terug, „dat u weder vol actie zijt en levendig van „geest als ooit, nu de Russen in Berlijn zijn. Maar werkelijk,” gaf hij toe, „het is ook als een nieuw bestaan en men haalt „zelfs anders adem, nu men bevrijd is van dat gewicht,

„dat zoovele jaren op onze handelingen en op onze woorden woog en tot zelfs onze gedachten gevangen hield.”

Maar Wilhelmina's practische geest dreef haar tot handelen. Het organiseeren van tal van vrijwilligerscorpsen in Duitschland bracht de prinses-douairière op het denkbeeld om eveneens een Hollandsch legioen samen te stellen ter bevrijding van het vaderland. De stof scheen daartoe voorhanden bij het grootte aantal Hollandsche krijgsgevangenen in Duitschland en bij de dagelijks toenemende desertie uit het Fransche leger. De prins van Oranje, die te Londen vertoefde, diende op aandrang zijner moeder eene uitvoerige nota in bij het Engelsche ministerie, met verzoek om financiëelen steun en om de beschikking over de in Engeland aanwezige Hollandsche krijgsgevangenen ten behoeve van bedoeld legioen. De prinses hechte groote waarde aan de medewerking van Engeland, „want,” schreef zij haren zoon, „door de Hollandsche vlag te laten waaien „naast die van Oranje, erkent Engeland dan van den „beginne het voornemen om beide, dat land te helpen vrij- „maken en ons geslacht aan het hoofd van het bewind te „helpen herstellen.” In Engeland keurde men het ontwerp goed, zonder echter geldelijken steun te willen geven. Maar Wilhelmina had den afloop der onderhandelingen van haren zoon met het Engelsche ministerie niet afgewacht om de hand aan het werk te slaan. Reeds den 9den September was de luitenant der huzaren, Staar van de Poll, namens haar gezonden tot den Hollandschen generaal van Suchtelen, thans in Zweedschen dienst, die, naar zij wist, grooten

invloed bij den kroonprins van Zweden bezat en daarvan vooral gebruik maakte ten bate van zijn vaderland en van het herstel van het Huis van Oranje. De generaal zeide zijne medewerking toe en wist reeds dadelijk bij het Noorderleger in het Saksische legioen een bataljon uitsluitend van Hollanders samen te stellen. De vorstin verstrekke hem nu verdere uitvoerige gegevens naar door haar ingewonnen berichten aangaande het aantal en de verblijfplaatsen der Hollandsche gevangenen. „Uwe Koninklijke Hoogheid,” schreef van Suchtelen haar daarop, „zal de eerste oprichter zijn eener troep, die de kern zal vormen, waaruit „wij het oude Hollandsche leger zullen zien herboren worden.” Met zijne hulp en met die van baron van Heerdt en van Dr. Sack, bracht de prinses de Hollandsche krijgsgevangenen en de elders aangeworven landgenooten bijeen te Berlijn, waar zij op hare kosten werden verpleegd tot de tijd van handelen daar zou zijn.

In het begin van October verzocht de prins aan zijne moeder om „het Hollandsche legioen van Oranje” te doen samentrekken nabij Schwedt aan de Oder en het bevel op te dragen aan den generaal Schwartz, vroeger in Staat-schen, thans in Engelschen dienst. Als tweeden bevelhebber wees hij aan den luitenant-kolonel, baron de Constant. De laatste spoedde zich naar Berlijn en vond er de prinses-moeder druk bezig met de organisatie van haar legioen. Generaal Schwartz toch had geweigerd het bevel te aanvaarden, naar ondeugende tongen beweerden „uit „overdreven eerbied voor de Franschen,” zoodat Wilhel-

mina persoonlijk de dienst-correspondentie had aangevangen, te Berlijn en te Stralsund werfkantoren had opgericht en andere noodige voorbereidingsmaatregelen had getroffen. Zij verleende gehoor aan Hollandsche officieren, nam inzage van hunne conduite-staten, voorzag in allerlei behoeften en handelde met eene voortvarendheid, welke den meest ervaren korpscommandant tot eer kon strekken. De toestand der meeste Hollanders, ook die der officieren, was erbarmelijk; zij moesten letterlijk van alles, zelfs van ondergoed en schoeisel worden voorzien. Bovendien leden zij volslagen geldgebrek. De koning van Pruisen had wel zijne toestemming tot de oprichting van het legioen verleend; maar hij had uitdrukkelijk elke subsidie van welken aard ook geweigerd, en het Engelsche kabinet maakte bezwaar om eene leening van vier millioen ducaten tot bestrijding der kosten te waarborgen. Met groote moeite gelukte het eindelijk, een deel van het benoodigde kapitaal bijeen te brengen door borgstelling van alle overgebleven eigendommen, juweelen, roerende en onroerende goederen van het Huis van Oranje in Polen en Silezië. Bij de groote gevaren en de onzekerheid, waaraan het lot van Holland in die veel bewogen dagen was blootgesteld, was dit een zwaar offer, dat de Oranje's brachten; want mislukte de onderneming, dan ging ook het laatste overschot van de fortuin der Nassauers verloren.

Maar het is gelukkig niet aan het hoofd eener gewapende macht geweest, dat de Oranje's in Nederland zijn wedergekeerd. Met angstige verwachting had men hier te lande

den loop der krijgsgeschiedenissen nagegaan, de overwinningen des Keizers bij Bautzen en Görschen, waarin hij zoo onwederstaanbaar scheen als ooit te voren, daarna den keer der dingen bij de Katzbach en bij Kulm; en nauwelijks werd Napoleons nederlaag bij Leipzig bekend, of het volk begon te ontwaken. Te 's Hage kwam de geliefde Oranjekleur weder te voorschijn. De Franschen ontruimden Amsterdam en den Haag nog voor de nadering der Geallieerden, verschrikt en verbijsterd als het ware door de vijandige stemming der opgewonden bevolking. Met moedige beslistheid aanvaardde van Hogendorp, die van het „oogenblik af, dat de Franschen in het land gevallen waren, zijne gedachten had laten gaan over de wijze, „waarop zij er weder uit zouden raken,” naar hij in zijne Gedenkschriften verhaalt, gezamenlijk met den graaf van Limburg Stirum en van der Duin van Maasdam het hoog gezag in naam van den prins van Oranje. Deze werd uitgenoodigd tot eenen haastigen terugkeer en aarzelde geen oogenblik om gehoor te geven aan den wensch van hen, die hem terug riepen. „Alleen en ongewapend wierp hij „zich in de armen van zijn volk,” schrijft van Hogendorp, die dit, ook nog later, bedenkende dat de legers der Verbonden Mogendheden nog verre stonden, een moedig en stout bestaan achtte. Den 26sten November 1813 ging de prins te Londen scheid naar Holland. Voor zijne afreis schreef hij nog aan zijne moeder: „de volgende maal hoop ik u „uit den Haag te schrijven. Binnen enkele dagen hoop ik „er aan te komen. . . Ik haast mij, lieve moeder, u te be-

„tuigen, hoe gelukkig ik ben, en dat ik ook u geluk wensch „met den blijden keer der dingen. . . Willem is reeds terug- „geroepen en binnen kort hoop ik nu mijne beide zonen „in Holland bij mij te hebben. Ik zal mij gelukkig rekenen, „als de omstandigheden veroorloven, dat ik nu spoedig „ook de vrouwelijke leden der familie daarheen kan noodigen.” Vier dagen later, den 30sten November, zette hij te Scheveningen voet aan wal. Hij werd er met uitbundig feestgejuich ontvangen en twee dagen later als Willem I tot Souvereine Vorst der Nederlanden uitgeroepen.

Dadelijk meldde hij zijne moeder te Berlijn de heugelijke gebeurtenis, met enkele weinige regelen; „ik ben te gelukkig om veel te schrijven,” heette het daarin, en wonderlijk werd het Wilhelmina op dit bericht te moede. Reeds had van Hogendorp haar geschreven: „ik sta midden in „de bres en hoop die met Gods bijstand te houden, tot „uw zoon ons te hulp komt. Het vaderland bestaat nog en „het Huis van Oranje kan grooter en machtiger worden „dan ooit te voren.” Onmiddellijk antwoordde de prinses den trouwen aanhanger van haar Huis met een dier warm geschreven brieven, welke haar dankbaar hart zoo krachtig kenschetsten. „Uwe beide brieven,” schreef zij, „zijn mij „dezen morgen ter hand gekomen, tegelijk met die van „mijnen zoon, *gedateerd uit den Haag*. Kunt gij u denken, „hoe groot mijne vreugde was en mijne diepe dankbaarheid jegens de Voorzienigheid, die het edele streven der „ware patriotten zoo heeft gezegend? En het is alsof op „het oogenblik alle ingezetenen dien schoonen naam ver-

„dienen door als één man op te staan om een hatelijk juk „af te schudden en zich te vereenigen om den afstammeling der grondleggers hunner vroegere grootheid. Het „onbepaalde vertrouwen, dat ik stel in uwe gevoelens, in „uwe principes, en in de kloelike vastberadenheid, die gij „in beslissende oogenblikken weet te ontwikkelen, liet mij „geenen twijfel, dat gij ook ditmaal de voorste in de bres „zoudt staan. Wij waren één van zin zonder dat wij tot „elkander in betrekking konden komen en de Goede God, „die dit jaar de goede zaak zoo wonderbaar zegent, zal „ook uw moedig bestaan met eenen heerlijken uitslag bekroonen. Alles wijst daarop, alles laat er op hopen; maar „mijne pen is te zwak om u mijne erkentelijkheid uit te „drukken, zooals ik dat zoude wenschen.”

Volgaarne gaf prinses Wilhelmina nu gehoor aan het verlangen van haren zoon om den op 14 Januari 1814 uitgeschreven algemeenen dank- en bededag mede te komen vieren te 's-Gravenhage, waar eene aanzienlijke woning in het Voorhout voor haar in gereedheid werd gebracht. Vergezeld van hare dochter, de hertogin-weduwe van Brunswijk, kwam zij slechts weinig tijds na hare schoondochter in de hofstad aan. Pijnlijke gedachten hadden haar gedurende de reis bestormd; ernstig twijfelde zij er aan, of de bevolking haar welkom zoude heeten. Doch zij werd spoedig gerustgesteld. Alle leed, alle oude grieven waren vergeten. Overal wapperde het Oranje te harer eer en scheen haar toe te ruischen:

Zij 't wat verbleekt in achttien jaar,
't Is Oranje, 't blijft Oranje;
't Heeft toch nog glans genoeg, 't is raar,
Dat 't je haast verblindt, niet waar?

Luid juichte het volk „Willemijntje” toe en trok haar in triomf van het Bezuidenhout naar de voor haar bestemde woning, alwaar haar zoon, de Souvereine Vorst, haar met de geheele hofhouding opwachtte. De weinige van hare vroegere hofhouding overgebleven dames waren toegesneld om den dienst bij haar te hervatten. Zij vonden de vorstin wel verouderd, maar niet meer de trotsche, hooghartige vrouw van voorheen. De jaren en de wederwaardigheden hadden aan hare fierheid aangenamer vormen gegeven; hare wezenlijke goede hoedanigheden traden helderder aan het licht. Gemeenschappelijk lijden had haar ook verzoend met dat deel der natie, dat haar vroeger had miskend.

Een schoone dag was het voor prinses Wilhelmina, toen den 30sten Maart 1814 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam haar zoon den eed aflegde op de nieuwe Grondwet en daarop als Souverein gehuldigd werd. De trotsche tempelbogen van het oude gebouw vormden een grootschen achtergrond voor de rijke versiering en voor de schitterende uniformen, de kostbare gala-kleeding, de statige toga's en de geborduurde rokken van die allen, die de plechtigheid bijwoonden. Eene schaar van aanzienlijke vrouwen, flonkerende in den glans van hare zijden kleederen, van hare

parelsnoeren en van de diamanten hals- en borstsieraden, die vrouwelijke slimheid jaren lang voor de Argus-oogen der Fransche politie had weten te verbergen en waarmede de echtgenooten der groote kooplieden thans voor de eerste maal weder pronkten, omgaf de vorstinnen. De gemalin van den Souverein en prinses Louise waren gedost in zwart satijn met kostbare cachemire shawls en rijk gevederde hoofdtooisels, de groote staatsiekleeding dier dagen. Maar tusschen deze beiden verscheen de prinses-douairière van Oranje, dien dag meer dan ooit gedachtig aan haren in ballingschap gestorven echtgenoot, in zwaren weduwrouw. Onder het witte weduwenkapje schitterden hare oogen met eenen vochtigen gloed, nu zij met weemoedige dankbaarheid getuige was van de vervulling van wat eens de vurigste wensch was geweest van haar en van haren gemaal, en met blijde verwachting liet zij hare blikken rusten op hare beide kleinzonen staande in generaals-uniform aan wederzijden van den troon. Hun moed, in Spanje, in Portugal, in Saksen en in Silezie betoond, had het reeds bewezen, dat de staatkundige stormen der laatste jaren de kracht van Nassau's telgen eer hadden gestaald dan verflauwd.

En aan de lauweren in vreemden dienst geplukt, zouden beiden eerlang nog eenige, in Hollands leger veroverd, toevoegen. Napoleons terugkeer uit Elba dreigde al wat het laatste jaar had gewrocht weder ongedaan te maken; en dat bij Waterloo door de vereenigde macht van Engelschen, Pruisen en Hollanders de vaart van den overheerscher voor goed werd gestuit, dat was immers voor een groot deel

te danken aan den moed door den prins van Oranje bij Quatre-bras betoond!

De hofwereld te 's-Gravenhage schitterde sedert weder als van ouds. De feesten op het Oude Hof in het Noord-Einde (het Stadhoudelijk Kwartier op het Binnenhof was na hunnen terugkeer niet meer door de Oranje's betrokken) waren zeer kostbaar. Nog meer prijs stelde men er echter op, om toegelaten te worden bij de prinses-douairière in hare woning op het Plein (thans het gebouw van het Rijksarchief) tot de zoogenaamde kleine muziekpertijen, waar prinses Louise in quartetten medezong en hare geliefkoosde romances voordroeg. Onvermijdelijk was het daarbij voor prinses Wilhelmina, die veel in de wereld bleef verkeerden, die aan het hof van haren zoon eene vaste verschijning was en die zelve gaarne tal van gasten om zich vereenigde, af en toe in aanraking te komen met de overgebleven leiders van dat onheilsjaar 1787, waarin zij en haar Huis zich zoo diep hadden zien vernederen. Maar nimmer, in blik of woord, veroorloofde de eens zoo verhuisde vrouw zich iets, wat naar eenen triomf over hare vijanden geleek; eenmaal slechts, in eene schertsende toespeling, gaf zij te verstaan, dat de gebeurtenissen van vroeger jaren niet uit haar geheugen waren weggewischt. Het was toen zij te Haarlem een der heeren, die haar op dien gedenkwaardigen tocht naar 's-Gravenhage hadden aangehouden en naar Schoonhoven gevoerd, in audiëntie ontving. Toen deze zijn afscheid wilde nemen, sprak zij hem toe: „Heden „is mijnheer mijn gevangene. Ik wacht u aan mijne tafel.”

Standvastig echter bleef zij weigeren om in gezelschap ook maar het woord te richten tot Johan Valckenaer, die, thans een overtuigd aanhanger van het Oranjehuis, in 1795 den prins Erfstadhouder van hoogverraad had beticht en dezen daarvoor des doods schuldig had willen doen verklaren. De herinnering aan haren in ballingschap gestorven echtgenoot bleef zij trouw, en innig verheugde het haar, dat de openbare meening prins Willem V beter recht begon te doen wedervaren. Naar aanleiding van nieuw uitgekomen werken van Lacretele, van Flassan, van de *Staatkundige Geschriften* van Tollius en anderen meer, schreef zij aan van Hogendorp, met wien zij dadelijk na haren terugkeer in druk en geregeld verkeer was getreden: „men kan nu „vrijuit schrijven en zich onomwonden uitspreken over de „gebreken der oude staatsregeling nu die heeft opgehouden „te bestaan, en dus doen uitkomen, dat het meeste van wat „men wijlen den prins ten laste legde, daaruit voortkwam. „Op die wijze geloof ik, dat het thans mogelijk is geworden „de hatelijke beschuldigingen, welke men tegen hem heeft inge- „bracht, glansrijk te weerleggen. Ik zoude te meer wenschen „dat dit geschiedde, omdat de valsche voorstellingen aan- „gaande het bestuur van den prins en aangaande de drijf- „veeren, die hem deden handelen, ook in den vreemde „vroeger maar al te veel geloof hebben gevonden.”

Maar hoofdzaak bleven in prinses Wilhelmina's leven hare beide kleinzonen; en door haren levendigen verhaaltrant, haar scherp geheugen, haren helderen blik op personen en toestanden, waren voor hen het Paviljoen te Haarlem,

waar zij des zomers verblijf hield en haar paleis op het Plein te 's-Gravenhage een ware vorstenschool, vooral voor prins Frederik, die, meer nog dan prins Willem, den omgang zijner grootmoeder zocht; en ook aan deze was de jongste de liefste, mede om zoo menigen trek in zijn karakter, die haar aan den onvergetelijken doode te Padua herinnerde. Prinses Wilhelmina en de prins van Oranje volgden bovendien zeer uiteenlopende staatkundige inzichten. Wel trachtte zij min voorzichtige uitdrukkingen, soms zelfs verkeerde handelingen zijnerzijds te vergoelijken; wel wist zij herhaaldelijk botsingen te voorkomen tusschen vader en zoon, waarvan de laatste wel eens zuchtte: „dat hij de rol van kroonprins „moeilijk vond om te spelen,” als zijne vrijzinnige inzichten zijne wenschen om 's volks aandeel in de regeering te vergrooten, bij den koning geenen weerklank vonden. Maar zij deed dit uit liefde voor hem, niet uit sympathie voor zijne wijze van opvatting; daarvan verklaarde zij zich eene besliste tegenstandster; de geboren koninklijke prinses heeft het wezen eener constitutioneele monarchie nimmer kunnen leeren begrijpen. Tot den einde echter is zij blijven arbeiden aan de kracht, aan de eenheid van het Huis van Oranje. De verdeeldheid tusschen den koning en den kroonprins werd door haar bijgelegd en verzoend ¹ zoo dikwijls zij vertoefde op het Loo, waar zij in den zomer van het jaar 1820 in den kring der haren de oogen sloot, die zoo veel en zoo velerlei hadden zien komen en zien gaan.

---

¹) Bosscha. Het leven van Willem II.

„Welke veranderingen in zoo weinige jaren,” placht zij te herhalen bij het terugzien op zooveel leed, zooveel teleurstelling, zooveel wonderbare uitkomsten en heerlijke uitredding; en bedenkende hoe weinig menschelijke wijsheid, menschelijke berekening en menschelijk handelen had vermocht om dezen omkeer te bewerken, zeide zij het met diepen ernst den ziener-dichter na:

Wat verschijne,

Wat verdwijne,

't Hangt *niet* aan een los geval.